

Femte tværfaglige VIKINGESYMPOSIUM

Aarhus Universitet 1986

B E R E T N I N G fra
F E M T E T V Æ R F A G L I G E
V I K I N G E S Y M P O S I U M

Redigeret af

TORBEN KISBYE

ELSE ROESDAHL

Beretning fra
femte tværfaglige
vikingesymposium.
Udgivet af forlaget hikuin og
Afdeling for middelalder-arkæologi
ved Aarhus Universitet,
Moesgård, DK-8270 Højbjerg, tlf. 06 272433.

Trykt hos Det humanistiske fakultets
trykkeri, Aarhus Universitet.

© Stig Jensen, Peter Sawyer,
Birgit Sawyer.

ISSN 0900-0895

ISBN 87-87270-11-0

Printed in Denmark 1986.

Tegningen på forsiden viser et
bronzespænde fra 700-årenes Ribe.
Højde 4,3 cm. Støbeforme til
næsten identiske spænder blev
fundet ved udgravningen 1986.
Tegning: Lars Hammer.

INDHOLD

Forord	5
Stig Jensen: Det ældste Ribe - og vikingetidens begyndelse	7
Peter Sawyer: The Christianisation of Scandinavia .	23
Birgit Sawyer: Vad säger runinskrifterna om arv och ägande?	39

FORORD

Det femte i rækken af tværfaglige vikingesymposier blev afholdt på Aarhus Universitet, Moesgård, fredag den 2. maj 1986. Alle emner var nordiske, og tidsrammen spændte fra ældste til yngste vikingetid. Vi vil gerne rette en hjertelig tak til de tre foredragsholdere for deres indsats samt til ordstyren Hans Jørgen Madsen og de mange andre på Moesgård, som på forskellig vis hjalp med arrangementet, der venligt blev støttet af Det humanistiske Fakultet.

Ser man tilbage over de fem symposier, der er afholdt siden Odense Universitet lagde ud i 1982, må man konstatere, at den tværfaglighed, der fra begyndelsen tilstræbtes, er opnået. Men tyngdepunktet har stedse ligget omkring Norden - især Danmark - og England. Vi håber, at den geografiske ramme med tiden bliver lidt bredere.

De små symposieberetninger optræder nu jævnlige i faglitteraturen, og mange påskønner både den hurtighed, hvormed de udgives, og prisen. Derfor en varm tak til alle foredragsholdere, som hvert år punktligt har afleveret trykklare manuskripter. Samme tak går til Lene Larsen, Afdeling for Middelalder-arkæologi, som samordner manuskripterne, og til Elsebet Morville og Jens Kirkeby, Moesgård, der tager sig af omslag og illustrationer m.v. Endelig en hjertelig tak til Eigil Juel og Paul Andersen, Det humanistiske fakultets trykkeri, som sørger for fremstilling af skrifterne, samt til redaktør Jens Velle, Forlaget hikuin, der er medudgiver af dem, og som sørger for distributionen.

Torben Kisbye
Engelsk Institut

Else Roesdahl
Middelalder-arkæologi

Aarhus Universitet

DET ÆLDSTE RIBE - OG VIKINGETIDENS BEGYNDELSE

Af Stig Jensen

Indledningsvis vil jeg gerne udtrykke taknemmelighed for denne lejlighed til en diskussion af problemerne omkring det ældste Ribe og vikingetidens begyndelse. Netop i disse dage er vi i færd med at gennemføre en omfattende udgravning i Ribes ældste kulturlag, og det glæder mig derfor at kunne fremkomme med en række synspunkter i denne forsamling, før udarbejdelsen af den endelige publikation påbegyndes. Mine synspunkter vil derfor blive fremsat i en temmelig provokerende form i håbet om at få god respons.

Den aktuelle undersøgelse ledes til daglig med stor dygtighed af cand.phil. Lene B. Frandsen, der vil publicere materialet sammen med undertegnede. Jeg skal derfor rette en tak til hende for tilladelse til at trække på undersøgelsens foreløbige resultater allerede ved denne lejlighed.

Det er bevidst Det ældste Ribe - og ikke Vikingetidens Ribe - der er titlen på mit foredrag. Hermed er det vel allerede røbet, at jeg anser det ældste Ribe for hjemmehørende i den forudgående periode - yngre germansk jernalder. Før vi kommer frem til dette resultat og den diskussion, der er forbundet hermed, skal vi dog se nærmere på de ældre og de igangværende undersøgelser.

Jagten på det ældste Ribe

Ribe omtales første gang i midten af 800-årene, da kong Haarik gav Ansgar tilladelse til at opføre en kirke i byen. Ribe blev således, efter Hedeby og Birka, den tredje by i Skandinavien, hvor der blev oprettet en mission. Byen må derfor have haft en rimelig størrelse på dette tidspunkt, og været et sted hvor mange mennesker mødtes. Handelen har sikkert været den faktor der gav byen betydning, og ligesom Hedeby blev Ribe omtalt med det latinske navn for en handelsplads, nemlig vicus (1).

De historiske kilder nævner fortsat Ribe i 900-årene, og i 1000-årene benævnes den af Adam af Bremen ved det latinske navn for en egentlig bydannelse, nemlig civitas (2). Adam af Bremen omtaler 19 byer i Skandinavien. Blandt disse omtales Ribe lige så hyppig som Birka, og kun Hedeby nævnes oftere. Desuden skriver han, at byen ligger omflydt af vand, som går ind fra oceanet, ad hvilket man kan sejle til Friesland, England og Tyskland.

Med baggrund i de historiske kilder var det derfor naturligt, at arkæologerne gik i gang med at finde og udgrave vikingetidens Ribe, for at undersøge, om byens historie kunne føres længere tilbage end til Ansgars tid (3). Disse udgravninger påbegyndes i 1955 og fortsatte til ind i 1960'erne - altid i den gamle bydel omkring domkirken og altid med det samme resultat: de ældste lag kunne ikke føres længere tilbage end til middelalderen. Man begyndte derfor at interessere sig for omegnen, idet muligheden for, at byen - i lighed med andre byer i Nordeuropa - var blevet flyttet, ikke kunne udelukkes. Der blev i den forbindelse gennemført udgravninger syd for byen - dog uden at finde Ansgars Ribe.

De første antydninger af, hvor det ældste Ribe skulle findes, fik man i begyndelsen af 1970'erne, da man gravede efter Sct. Nicolaj kirke bag jernbanestationen nord for åen (fig. 1:1 og 4:1). Her fremkom i 1970 en grav fra omkring 700 e.Kr. (4), og da man i 1972 udvidede feltet, fandt man en del vikingetidskeramik indblandet i det middelalderlige materiale (5).

Fingerpegene om, at det ældste Ribe skulle findes nord for åen blev bekræftet i 1973. Kunstmuseet stod over for en større restaurering og Samlingens registrator Aage Andersen, der fulgte arbejdet, konstaterede, at der i fylden fra fundamentgrøfterne lå store mængder af fund fra vikingetiden. Materialet var varieret og havde en sammensætning, der tydede på, at det virkelig var vikingetidens Ribe, der var fundet. Hermed var startskuddet til en større udgravningskampagne givet. Allerede det samme år udgravedes det ene kælderrum under Kunstmuseet og udgrav-

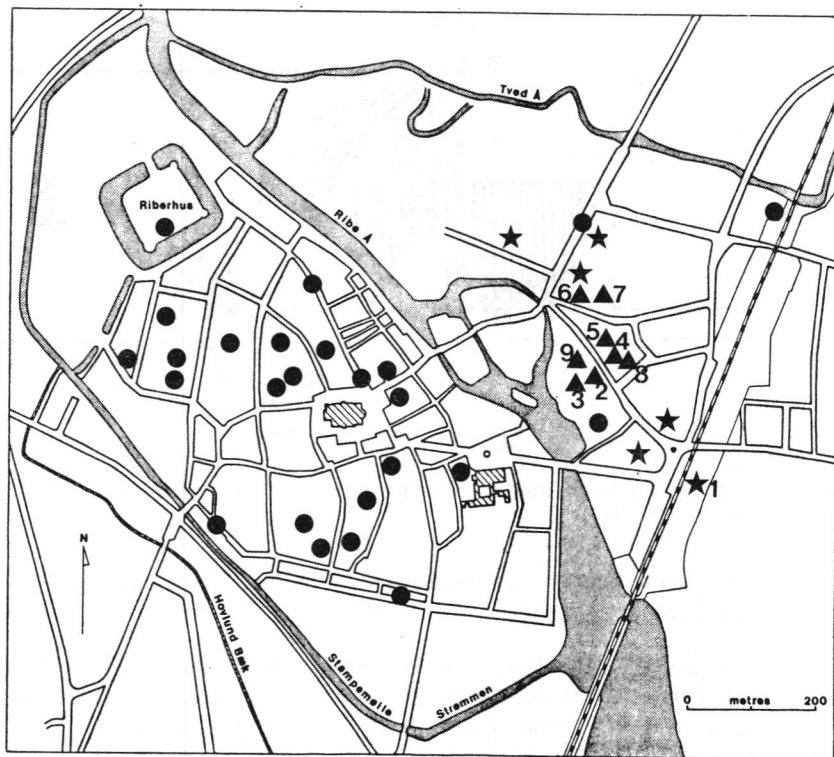

Fig. 1. Kort over nutidens Ribe med placeringen af undersøgelser og prøvehuller. Numrene refererer til teksten. ● repræsenterer undersøgelser der indeholdt materiale fra middelalder og nyere tid. ▲ repræsenterer udgravninger der tillige gav vidnesbyrd om lag fra vikingetid, mens ★ repræsenterer steder, hvor genstande fra vikingetiden fremkom i senere aflejringer.

ningerne fortsatte de følgende år frem til 1976 (fig. 1: 2-6 og 4:2-6)(6).

Resultaterne af disse stort anlagte undersøgelser, der blev ledet af Samlingens daværende antikvar, Mogens Bencard, var over al forventning. Det man afdækkede, var en kæpemæssig mødding med affald fra en handelsplads. Fundene fortæller, at der til stedet har været knyttet et rigt håndværksmiljø, ligesom de mange importvarer viser, at handelen

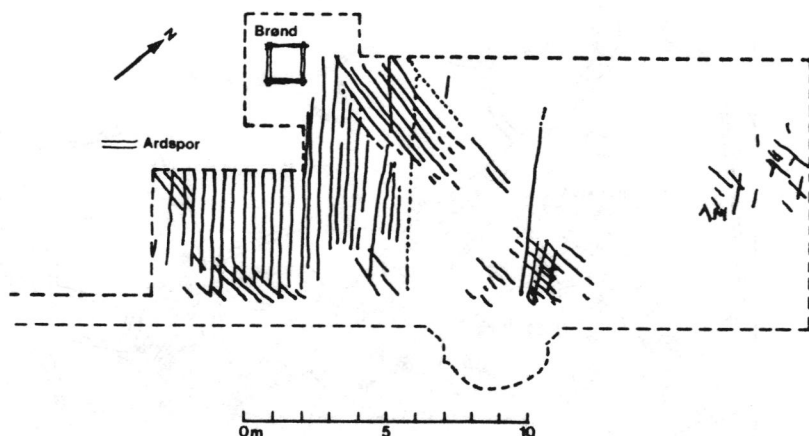

Fig. 2. Ardspor og brønd fra fase 1 i Dommerhaven 1974 (jf. fig. 4:5).

har været livlig. Udviklingen på stedet er inddelt i 4 faser med fase 1 nederst.

Fase 1. Den naturlige overflade - i tilknytning hertil er der fundet ardspor (fig. 2). Sporene menes at stamme fra en gård eller en landsby, der har ligget på stedet umiddelbart før handelspladsen opstod. Muligvis skal en brønd, der er dendrokronologisk dateret til 710 e.Kr., knyttes til denne landsbyfase (7).

Fase 2. Et udsmidslag bestående af mere eller mindre omsat kreaturgødning iblandet affald fra bebyggelsens aktiviteter. Dette affald indeholder genstande som ten- og vævevægte, der almindeligvis optræder i landsbyerne. Det omfatter imidlertid også et stort antal fund fra forskellige håndværksaktiviteter samt en række importerede genstande, der må knyttes til handelspladsen.

Fase 3. Består af serier af værkstedslag samt udsmidslag med spredte fund og koncentrationer af affald fra forskellige værkstedsaktiviteter.

Fase 4. Et udsmidslag, som er helt mineraliseret. Herover følger lag fra middelalder og nyere tid.

Fundene fortæller deres tydelige sprog om handel og håndværk på stedet. Fra Rhinegnene er importeret Badorf- og Tattinger-keramik samt andre drejede lerkar. Fra samme område er desuden handlet glas og kværnsten af basaltlava. De mange hvæssesten stammer antagelig dels fra Norge og dels fra Rhinegnene.

Spredt i kulturlagene fremkom ca. 30 sceattas - små sølvmonter fra det frisisk/engelske område. Disse mønter, der ellers forekommer uhyre sjældent i Skandinavien, understreger Ribes tætte forbindelser med Vesteuropa i denne periode. De mange og spredtliggende møntfund indicerer vel også, at der - i det mindste i afgrænsede økonomiske sfærer - har været tale om en art møntøkonomi.

Der er ligeledes fremkommet spor efter talrige håndværksaktiviteter på stedet. Det drejer sig bl.a. om skomageren,

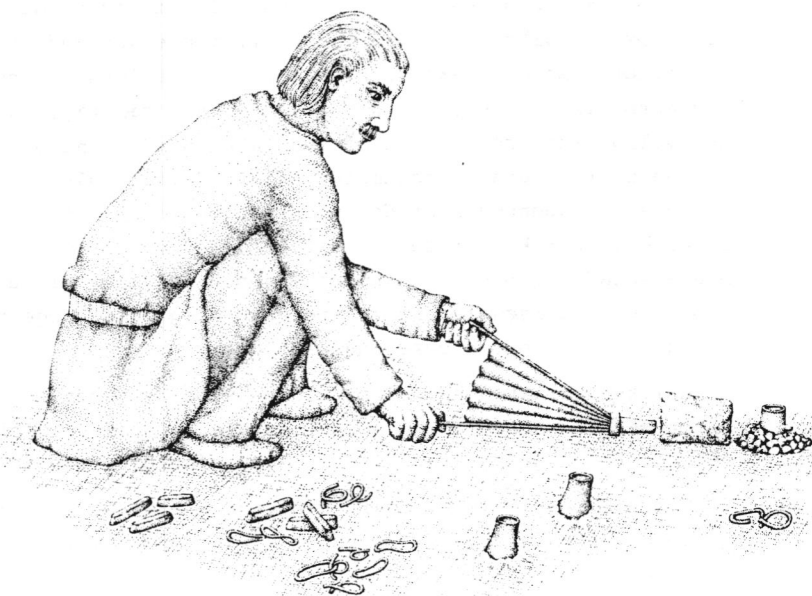

Fig. 3. Rekonstruktionen af bronzestøberen i arbejde. Håndværkeren behøver kun nogle få kvadratmeter at arbejde på, og da der ikke forekommer egentlige bygningskonstruktioner, kan det være svært at udskille de enkelte værksteder fra hinanden. Efter Helge Brinch Madsen 1984.

smeden, ravsliberen og kammageren. De mange fund af væve- og tenvægte fortæller om tekstilproduktionen.

Ovennævnte håndværk kunne blot erkendes gennem deres affaldsprodukter, der lå spredt i kulturlagene. For to håndværks vedkommende - perlefremstillingen og bronzestøbningen - udgravedes selve værkstedsgulvene. Det drejer sig om små værksteder på nogle få kvadratmeter, hvor håndværkerne synes at have arbejdet under åben himmel - eller muligvis et let halvtag (fig. 3). Der blev ikke fundet spor efter huskonstruktioner i forbindelse med værkstederne.

Der blev i flere tilfælde fundet serier af værkstedsgulve, der overlejlrede hinanden. Det kunne her iagttages, at det samme håndværk gentagne gange havde benyttet de samme områder. Således fremkom en serie på fire bronzestøbeværksteder på samme sted.

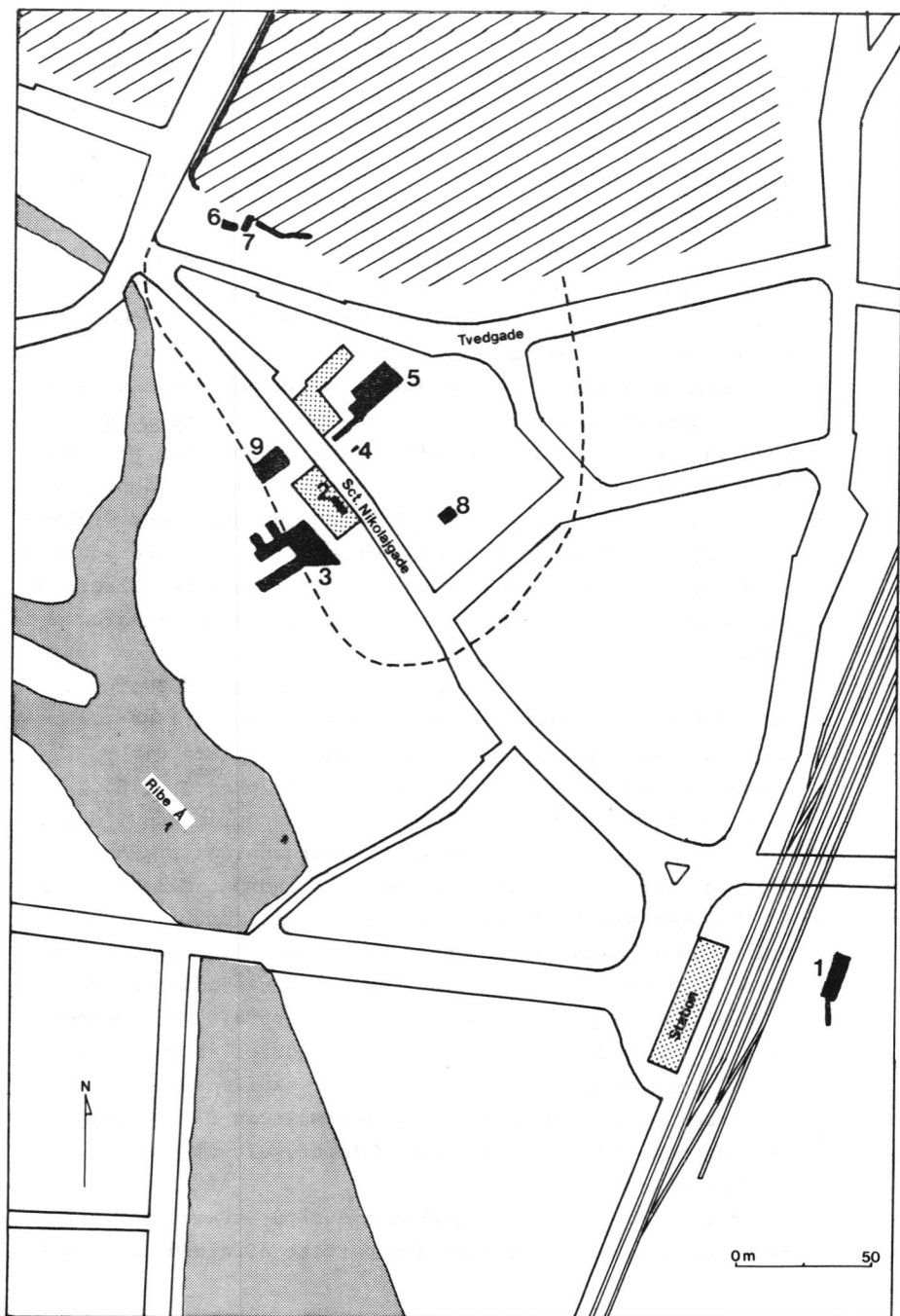
Håndværkerne synes at have fremstillet deres produkter til "det lokale marked" og ikke til de fremmede købmænd. Bronzerner tilhører således skandinaviske typer. Perlerne er nordvesteuropæiske typer, men de har et lokalt særpræg, og er antagelig ikke fremstillet af sydfra kommende håndværkere.

Den store udgravningskampagne fra 1973 til 1976 afslørede beliggenheden af det ældste Ribe og gav et godt indblik i en række af de aktiviteter, der er foregået på handelspladsen. Man fik således megen viden om vikingetidens Ribe, men undersøgelserne rejste unægtelig også mange nye spørgsmål. Lad os opremse nogle af dem:

- 1) Hvilken karakter havde det ældste Ribe? Var det en by eller måske snarere en handelsplads med en mindre, permanent bebyggelse, hvor der regelmæssig blev afholdt store markeder?
- 2) Hvor lå bebyggelsen? Udgravningerne afslørede jo udelukkende en affaldsdyng og nogle værkstedsaktiviteter, men hvor lå husene?

Fig. 4. Udsnit af kortet fig. 1 med placeringen af undersøgelserne 1-9 angivet. Med skravering er vist Pajpøts og de øvrige afgravningers konstaterede udbredelse. Den stiplede linie angiver forsøgsvis udbredelsen af det ældste Ribe.

3) Hvem producerede håndværkerne til? Deres produkter har utvivlsomt været beregnet for "hjemmemarkedet" og ikke for de udenlandske købmænd, der besøgte byen - men hvor stort et opland dækkede Ribe?

4) Er det muligt at udskille en landsbyfase (fase 1), der er ældre end handelspladsen i Ribe?

5) Handelspladsen dateres af ca. 30 møntfund (sceattas) til 700-tallet, men hvor lå Ribe i den egentlige vikingetid ca. 800 - 1100? Fra dette tidsrum kendes kun enkelte spredte fund fra byområdet.

Disse og mange andre spørgsmål om vikingetidens Ribe er stadig ubesvarede, selv om der gennem de seneste 10 år er foretaget en række undersøgelser (8). Hovedparten af disse undersøgelser har været præget af at være nødudgravninger, der er kommet i stand, fordi jordarbejder har truet middelalderlige eller ældre levn med ødelæggelse. Sådanne udgravninger er søgt gjort forskningsrettede, men deres placering har naturligvis udelukkende været bestemt af anlægsarbejdets omfang.

De to vigtigste undersøgelser er foretaget i Tvedgade og ved det nye bibliotek henholdsvis i 1981 og 1984 (fig. 1:7, 1:8, 4:7 og 4:8)(9). Tvedgadeundersøgelsen viste, ligesom en nærliggende undersøgelse i 1976 (fig. 1:6 og 4:6), at aflejringerne fra den ældste handelsplads i dette kvarter hovedsagelig består af kreaturgødning iblandet en del oldsager. S sammensætningen af genstandsmaterialet peger i retningen af, at området har ligget perifert i forhold til selve markedspladsen, hvor værkstedsaffald og importvarer dominerer fundbilledet. Desuden synes udgravningen at vise, at Pajpøt er dannet ved en afgravning af området og ikke som hidtil foreslået er et afsnøret åslyng (fig. 4)(10). Denne afgravning, der menes at skulle sættes i forbindelse med bygningen af mølledæmningen i 1200-tallet, har således utvivlsomt fjernet dele af kulturlaget fra den tidlige handelsplads.

Udgravningen ved biblioteket tyder på, at man her har ramt den sydøstlige kant af den omtalte affaldsdyng, idet

kulturlagene var tynde og stærkt omdannede. En anden vigtig oplysning er, at man her - ligesom det var tilfældet i Dommerhaven (fig. 1:5 og 4:5) - kan udskille ardsfor samt stolpehuller fra en bebyggelse, der går umiddelbart forud for handelspladsen.

Skal man derfor gøre status i dag - ca. 10 år efter afslutningen på den store udgravningskampagne - må man konkludere, at der stadig er mange uløste gåder omkring det ældste Ribe. Vi har derfor med spænding set frem til den dag, hvor der igen ville opstå en mulighed for at undersøge den centrale del af handelspladsen. Det skete i 1985 og 1986.

Udgravningen i Nicolaigade 8, 1985-86

I marts måned 1985 blev Den antikvariske Samling i Ribe gjort opmærksom på, at der forelå en ansøgning om tilladelse til at etablere en kælder kun ca. 50 m fra det område, hvor Samlingen i 70'erne havde udgravet righoldige kulturlag fra det ældste Ribe. I den anledning bevilgede Rigsantikvaren midler til en prøvegravning på stedet.

I juni 1985 påbegyndtes udgravningen. Der blev udlagt et felt på 1,5 x 5 m, som dog efterhånden blev indskrænket til 5 m². På trods af udgravningens ringe omfang stod det hurtigt klart, at det planlagte kælderbyggeri ville ødelægge et anseeligt kulturlag fra det ældste Ribe. På baggrund heraf bevilgede Rigsantikvaren de nødvendige midler til at udgrave hele det berørte område - ca. 80 m². Denne udgravning startede 1. april 1986 og blev afsluttet fire måneder senere.

Resultaterne fra de tidligere gravninger, primært Ben-cards faseinddeling, har været til stor hjælp og fungeret som en slags arbejdshypotese gennem hele udgravningen. Erfaringerne fra de tidligere undersøgelser har ligeledes været afgørende for valg af udgravningsmetode. Vi vidste i forvejen, hvad der ventede os i form af værkstedshorisonter med hurtige lagskifter, hvor en adskillelse af fundene

lagvis var absolut nødvendig for tolkningen.

I det følgende bringes en meget kortfattet og foreløbig gennemgang af nogle af de resultater udgravningen i Nicolai-gade 8 har bragt for dagen. En del af disse resultater er fremkommet i månederne efter afholdelsen af Vikingesymposiet, men bringes alligevel her for at gøre skriftet så aktuelt som muligt. Når det overhovedet kan lade sig gøre at bringe disse foreløbige resultater allerede ved udgravningens afslutning, skyldes det, at den er ledet og gennemført med så stor dygtighed af Lene B. Frandsen.

Udgravningen har suppleret det tidligere billede af de forskellige håndværk på en del områder. I denne forbindelse kan det bl.a. oplyses, at metalhåndværkerne - foruden bronze - ligeledes har støbt guld og bly. Fra et enkelt bronzestøberværksted er der ligeledes fundet en række hidtil ukendte støbeforme - bl.a. forme hvori man har støbt små ansigtsmasker anvendt som spænder (fig. 5).

Fig. 5. Bronzespænde (4,3 cm højt) - afleveret til Den antikvariske Samling maj 1986. Stykket stammer antagelig fra en kælderudgravning under Ribe Kunstmuseum ca. 1920. Dette sandsynliggøres af, at der ved udgravningen i 1986 fremkom 5 støbeforme af næsten identiske spænder. Tegning: Lars Hammer.

Desuden kan det nævnes, at der blev udgravet værksteds-gulve, hvor ravsliberen og kammageren har siddet og arbejdet. Disse håndværk har i Ribe hidtil kun været påvist på grundlag af spredte affaldsrester.

Der blev endvidere gjort en række fund, som viser den omfattende handel, der er foregået på stedet. I denne forbindelse skal jeg indskrænke mig til at nævne de ca. 30 sceattas, der blev fundet spredt i lagene. Disse understreger - mere end nogen anden fundgruppe - de internationale kontakter, der var knyttet til stedet.

Stratigrafien i Nicolaigade 8 er af stor betydning, idet den løser en række problemer, der er forbundet med de tidligere udgravninger. Tager man udgangspunkt i den skematiske opstilling af stratigrafien på fig. 6, kan udviklingen sammenfattes således: Over undergrunden (lag 1) og oven på den gamle væksthorisont ligger et tyndt kulturlag (lag 2), der indeholder en del trækul, keramik, knogler samt enkelte vævevægte. Dette lag, der er blottet for fund med tilknytning til handel og håndværk, tolkes som affald fra den landsby, som lå på stedet, før dette udviklede sig til en handelsplads. I den østlige halvdel var placeret et lag vendte græstørv (lag 3) over landsbyfasen, hvilket gjorde det muligt at adskille denne sikkert i forhold til lagene fra den senere handelsplads (lag 4). Disse består af serier af værksteds-gulve, afretningslag og ildsteder. Gulvene er ikke vandrette, men skråner let til begge sider fra midten. Søgegrøfter viste tydeligt, at dette mønster gentager sig på begge sider af udgravningsfeltet. Værkstedernes centrum synes således at have ligget med ca. 7 meters mellemrum, og deres gulve har skrån timeret let fra det centrale område, hvor man ofte finder et ildsted. Herved er opstået en grøftlignende fordybning mellem værkstederne. Denne fordybning er opfyldt af et udsmidslag (lag 5) fra en senere fase i handelspladsens historie. Toppen af lag 4 og 5 er herefter bortgravet af forskellige aktiviteter i nyere tid (lag 6).

Denne stratigrafi er nøglen til den relative kronologi for området, som kan opstilles på følgende måde:

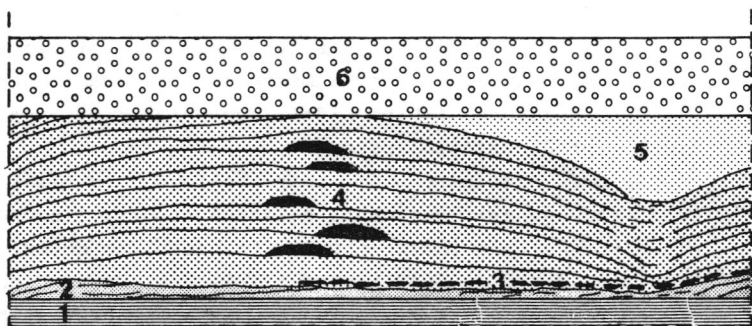

Fig. 6. Skematisk opstilling af stratigrafien i Nicolaigade 8 set fra syd. Lag 1: undergrund af vandaflejret sand. Lag 2: affaldslag (landsbyfasen) bestående af sand iblandet trækul, keramik, knogler m.m. Lag 3: vendte græstørv. Lag 4: serier af værksteder bestående af gulve og afretningslag. De tilhørende ildsteder er markeret som mørke områder. Lag 5: affaldslag bestående af sand iblandet trækul, knogler, keramik og genstande med tilknytning til handel og håndværk. Lag 6: afgravning fra nyere tid.

Landsbyfasen (lag 2) er placeret på den oprindelige vækstflade og udgør blot et tyndt kulturlag med affald fra en agrarbebyggelse. Genstandsmaterialet domineres af keramik. Denne består af fladbundede kar - hyppigt med en kort udfaldende og fortykket rand (fig. 7:1). Desuden indeholder laget vævevægte og knogler. I den østlige halvdel af feltet overlejres landsbyfasen af et lag vendte græstørv (lag 3). Om dette skal knyttes til agrarbebyggelsen eller den efterfølgende handelsplads har endnu ikke kunnet afgøres (11).

Værkstedsfasen (lag 4) udgøres af et ca. 1 m tykt kulturlag, der består af serier af værkstedsgulve adskilt af afretningslag. Det er af kronologisk betydning, at keramikken fra de nederste værksteder svarer til landsbyfasens fladbundede keramik med den korte udfaldende og fortyndede rand (fig. 7:1). Et stykke oppe i værkstedssekvensen dukker de første tidlige former for halvkuglekar op (fig. 7:2), og i de øverste værksteder findes disse side om side med udviklede halvkuglekar (fig. 7:3). Det er dog det foreløbige indtryk, at de fladbundede lerkar med udfaldende rand dominerer keramikmaterialet i hele værkstedssekvensen. Det er derfor rimeligt at placere disse værksteder i den sidste halvdel af yngre

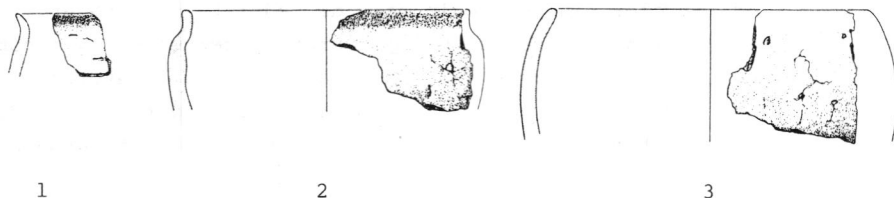

Fig. 7. Keramikformer fra de ældste kulturlag i Ribe.

germansk jernalder på grundlag af keramikformene. Denne datering støttes af støbeformene, der - dog blot på grundlag af en foreløbig gennemgang - synes at kunne henføres til Ørsnes fase III (12).

Affaldslaget (lag 5), der udfylder fordybningen mellem de to værkstedsområder i feltets østside, kan ad stratigrafisk vej vises at være senere end de bevarede værkstedslag. Keramikmaterialet herfra peger da også klart i den retning, idet det domineres af halvkuglekar og tidlige kuglepotter. Det indeholder endvidere enkelte skår fra kar med indvendige hanke. Dertil kommer, at der blandt bronzestøberaffaldet findes støbeforme af ovale spænder af Berdaltype - en form der hører den tidlige vikingetid til. Endvidere skal det nævnes, at der flere steder er udskilt nedgravninger med materiale fra sen vikingetid og tidlig middelalder i værkstedslagene. I nyere tid er der foretaget en afgravning af området (lag 6). Denne har skåret toppen af værkstederne fra yngre germansk jernalder, og senere materiale (fra vikingetiden) er kun bevaret i fordybningen mellem de to værkstedsområder samt i de omtalte nedgravninger.

Den absolutte kronologi, der baseres på ca. 30 møntfund, støtter den relative kronologi på bedste måde. Alle disse mønter er sceattas - små sølvmonter - der i følge museumsinspektør Kirsten Bendixen er fremstillet fra ca. 720 til

ca. 755 (13). De ca. 30 sceattas er fundet i værkstedslagene og fordeler sig med nogle få i de nederste værksteder, hovedparten i den midterste del af værkstedssekvensen og ganske enkelte i de øverste lag. Da keramikken fra landsbyfasen knytter sig meget tæt til formene fra de ældste værksteder, synes det rimeligt at opstille følgende absolutte kronologi, der naturligvis må være af foreløbig karakter:

Landsbyfasen (lag 2): omkring 700.

Værkstedsserien (lag 4): fra begyndelsen af 700-årene til omkring 800.

Affaldslaget (lag 5): fra omkring 800 til sidste halvdel af 800-årene.

Det kan klart dokumenteres, at der på nordbredden af Ribe å anlægges en handelsplads allerede i første halvdel af 700-årene. Det er således forholdene i yngre germansk jernalder, man skal studere for at belyse baggrunden for dette initiativ. I den forbindelse er det nærliggende at pege på to store og vigtige anlægsarbejder der gennemføres i samme periode - nemlig Dannevirke fra 737 og den strategisk vigtige Kannehavekanal på Samsø fra 726 (14). Det er derfor spørgsmålet, om det er den samme centralmagt, der står bag etableringen af handelspladsen ved Ribe - den magt der nødvendigvis må have været til stede for at garantere den afgørende markedsfred samt sikre transporten af varer til og fra pladsen. Det forhold, at handelspladsen fra starten synes at være inddelt i en række klart adskilte værkstedsområder, synes at bekræftige tilstedeværelsen af en styrende magt.

Disse og andre spørgsmål om karakteren af det ældste Ribe ville det have været spændende at diskutere nærmere. De kronologiske problemer, der knytter sig til handelspladsen, har imidlertid været foredragets hovedemne, og de har nødvendigvis lagt beslag på al den tid, som har været til rådighed.

Vikingetidens begyndelse

Undersøgelsen i Nicolaigade 8 har afklaret en række kronologiske problemer vedr. det ældste Ribe. Der kan udskilles en værkstedssekvens, der på grundlag af dens indhold af støbeforme og keramiktyper kan placeres i sidste halvdel af yngre

germansk jernalder. Absolut kronologisk må disse lag sættes til 700- årene på grund af deres indhold af ca. 30 sceattas (fig. 8). Sekundært i forhold til disse værksteder ligger et kulturlag med værkstedsaffald fra den handelsplads, der fulgte efter i samme område. Dette lag, der p.g.a. dets indhold af bl.a. støbeforme af Berdalspænder (fig. 8) bør placeres i tidlig vikingetid, udfylder en grøftlignende sænkning mellem to værkstedsområder. Ved meget nøje at følge de naturlige lag under udgravningen er det imidlertid lykkedes at undgå at blande affaldslaget fra vikingetiden godt og grundigt sammen med fundene fra yngre germansk jernalder.

Det kan således konstateres, at der i Nicolaigade 8 er udgravet rester af en handelsplads, der etableres i yngre germansk jernalder og fortsætter ind i vikingetiden. Hvorledes placerer vi imidlertid grænsen mellem de to perioder? Her kan vi vælge mellem to gængse definitioner af vikingetidens start: det runde årstal 800 eller år 793 - det år Lindisfarneklosteret plyndres.

Spørgsmålet rejser sig derfor, om sådanne årstalsbestemte definitioner egner sig til at inddele et arkæologisk materiale? Det mener jeg ikke, og - selv om det muligvis vil rukke ved én og andens barnetro - vil jeg i stedet foreslå, at man definerer vikingetidens start ved hjælp af fremkomsten af en velegnet oldsag. Denne genstand må være nogenlunde almindelig, være udbredt over store dele af Skandinavien og i disse områder have kontakt til et bredt arkæologisk materiale (15). Det skålformede spænde af Berdalstype synes at opfylde alle disse krav, og ved at vælge denne

Fig. 8. En sceatta og et Berdalspænde - to typer der har betydning for henholdsvis den absolutte og den relative kronologi i 700- og 800-årene.

oldsag undgår man, at det bliver nødvendigt at ændre opfattelse af det tidspunkt, man normalt anser for vikingetidens start.

Set ud fra en tværvidenskabelig synsvinkel kan ovennævnte definition af vikingetidens start måske virke provokerende. For andre discipliner - f.eks. historieforskningen - må det imidlertid også være en fordel, at det arkæologiske materiale er inddelt så klart og praktisk som muligt.

Noter og litteratur

1. I. Skovgaard-Petersen: The written sources. Ribe Excavations 1970-76 (M. Bencard ed.), vol.1, Esbjerg 1981, s.40.
2. I. Skovgaard-Petersen: anf. arb. 1981, s.51.
3. Denne jagt på det ældste Ribe er udførligt omtalt af M. Bencard: Ribes Vikingetid. Mark og Montre 1973.
4. A.K. Rasmussen: Sct. Nikolaj i Ribe - og en grav fra yngre germansk jernalder. Mark og Montre 1971.
5. M. Bencard: anf. arb., 1973.
6. Se M. Bencard: Introduction. Ribe Excavations 1970-76 (M. Bencard ed.), vol.1, Esbjerg 1981, med henvisninger.
7. Handbooks for Archaeologists. No. 1, Thermoluminescence Dating. Strasbourg 1983, s.31.
8. S. Jensen, P.K. Madsen og O. Schiørring: Excavations in Ribe 1979-82. Journal of Danish Archaeology, vol.2. Odense 1983.
9. Se S. Jensen, P.K. Madsen og O. Schiørring: anf. arb. 1983; S. Jensen: Brudstykker af Ribes vikingetid. Mark og Montre 1984, s.119.
10. P. Nørnberg: Paypyt i Ribe. Mark og Montre 1979.
11. G. Lerche og S. Jensen: A Note on Farming Practice in the Viking Period: Sod Manure (Træk). Tools and Tillage 1985, vol. V:2.
12. M. Ørsnes: Form og Stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernalder. København 1966.
13. K. Bendixen: Sceattas and Other Coin Finds. Ribe Excavations 1970-76 (M. Bencard ed.), vol.1, Esbjerg 1981, s.76.
14. H. Hellmuth Andersen, H.J. Madsen og O. Voss: Danevirke. Aarhus 1976, s.90; H. Hellmuth Andersen: Vandt sig hele Danmark. SKALK 1985:2.
15. Om argumentationen for en sådan definition se S. Jensen: Overgangen fra romersk til germansk jernalder. Kriterierne for en periodeinddeling af jernalderen samt en vurdering af forholdet mellem periodeovergange, kronologi og kulturhistorie. hikuin 4, 1978.

THE CHRISTIANISATION OF SCANDINAVIA

Peter Sawyer

Any account of the Christianisation of Scandinavia must be largely based on two sources, the *Life of Anskar*, the first archbishop of Hamburg-Bremen, which was written about 10 years after his death by his successor Rimbert, and Adam of Bremen's *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*, the first version of which was completed in about 1075 although alterations and additions were made later by Adam and others.¹ Both writers, Rimbert no less than Adam, were naturally prejudiced in favour of their own church. Adam's bias is blatant, he even used the word *conversio* to mean acceptance of the authority of his archbishops, and no scholar nowadays accepts his version of events without substantial qualification. Some of the information he provides is, however, still treated with more respect than it deserves. A good example being his account of the Danish

¹ I should like in particular to thank my wife and Ian Wood for their advice, criticism and encouragement. The best guide to this subject and its literature in Lucien Musset, 'La pénétration Chrétienne dans l'Europe du Nord et son influence sur la civilisation Scandinave', in *La conversione al Cristianesimo nell'Europa dell'alto medioevo* (Settimane di studi del Centro italiano di studi sull'alto medioevo, XIV; Spoleto, 1967), pp. 263 - 325.

The following abbreviations will be used here:

- AB *Annales Bertiani*, ed. F. Grat, J. Vielliard and S. Clémencet (Paris, 1964) - cited by year
- Adam Adam of Bremen, *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*, ed. W. Trillmich, *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der hamburgischen Kirche und des Reiches* (Berlin, 1961), pp. 160 - 499 - cited by book and chapter, or scholion.
- ARF *Annales Regni Francorum*, ed. G.H. Pertz and F. Kurze (MGH, Hannover, 1895) - cited by year.
- DD *Diplomatarium Danicum*, 1. række, 1. bind, ed. C. A. Christensen and Herluf Nielsen (København, 1975) - cited by number.
- VA *Vita Anskarii*, ed. W. Trillmich, *op.cit.*, pp. 16 - 133 - cited by chapter.

bishops of the tenth century. Rimbert has, in contrast, been generally accepted as a far more reliable authority, but he too reshaped the past to suit his purposes, one of which was to defend the union of the sees of Hamburg and Bremen.

The recognition of such tendencies depends partly on the internal evidence of the texts themselves, and partly on comparison with other, independent, evidence. The fact that Rimbert places the papal confirmation of the union of Bremen and Hamburg at the exact centre of Anskar's *Vita* out of context and some 15 years too early, is a good example of the way textual analysis can indicate a writer's concealed purpose.² A comparison of Rimbert's account of Harald Klak's baptism and the beginning of the mission to the Danes with contemporary reports reveals significant differences that not only tend to the glory of Anskar, but also underline the failure of the initial mission; it was only after Anskar acquired the see of Bremen that he had any success among the Danes, a point that Rimbert made explicitly later in the *Vita*.³ Analyses and comparisons of this kind make it possible to suggest several modifications, or at least shifts of emphasis, in our interpretation of the progress of Christianity in Viking Scandinavia.

In the first place, the attempt to convert the Danes was undertaken by the Franks as part of their imperial policy but they were remarkably hesitant to launch the mission. Perhaps their bitter and costly experiences in the conquest and conversion of the Saxons induced caution. In fact no attempt was made to evangelise the Danes until the missionaries had some support from a Danish ruler. The first mission was led by Ebo, archbishop of Rheims, in 823, four years after a pro-Frankish king, Harald Klak, had been installed, with Frankish help, as a joint king of the Danes.⁴ After his expulsion from the kingdom in 827 the mission collapsed and it was 20 years before a renewed attempt was made, and that depended on the goodwill of a more powerful Danish king, Horik.

² VA 23. I owe this point to Ian Wood. For this, and much else, see his forthcoming paper "Christians and Pagans in Ninth-century Scandinavia" in *The Christianization of Scandinavia: a Symposium Report*, ed. B. and P. Sawyer (Alingsås, 1986)

³ VA 24

⁴ ARF 823; DD 22

Ebo's mission was undertaken with papal and imperial encouragement and, according to Ermoldus Nigellus, who wrote a poetic eulogy of the Emperor Louis in 827 or 828, it was Ebo's preaching that persuaded Harald to accept baptism.⁵ This happened at Mainz in 826, with the Emperor as Harald's sponsor. Ermoldus described the subsequent festivities, which included a hunt, and reported that when Harald returned home he was given liturgical vessels, vestments and books, and was accompanied by priests and monks.⁶ The contemporary annals say more simply that the emperor presented him with many gifts.⁷ Rimbart's version of these events, written some 50 years later, is significantly different.⁸ Ebo's mission is not mentioned in context, but towards the end of the *Vita* Rimbart admits that it was Ebo "who first undertook the mission".⁹ Harald is described as an exiled king who accepted baptism as a condition for further Frankish help. Nothing is said about other members of the king's family. Two monks, Anskar and Autbert, volunteered to accompany Harald when he returned north and it was they who were given holy vessels, writing equipment and tents. The departure of the royal party was hardly glorious. Rimbart says that they reached Cologne with difficulty, he does not explain how, but the archbishop of that city offered Anskar and Autbert a boat with two cabins, one of which Harald insisted on having. Rimbart does not mention Harald's queen, or how she travelled. Whatever truth there is in this episode, for Rimbart it served to present an archbishop of Cologne as a friend and supporter of Anskar, unlike his successors who struggled hard to regain control of the see of Bremen. As Harald was an exile the party were unable to return to Denmark but stayed in Nordalbingia, the frontier region between Danes, Saxons, Frisians and Slavs that was soon to become the diocese of Hamburg.

After two years Anskar was recalled and asked to lead a mission to the Swedes. Rimbart's emphasis that this mission was in response

⁵ Ermoldus Nigellus, *Carmen in honorem Hludowici*, ed. E. Faral (Paris, 1932) lines 2028 - 2061.

⁶ *ibid.*, lines 2496 - 2501.

⁷ ARF 826.

⁸ VA 7.

⁹ VA 34. VA 13 mentions the fact that Pope Paschal (817 - 24) made Ebo legate for the north and that Ebo made frequent visits to his base at *Welaneo*, now Münsterdorf.

to an appeal from the Swedish king underlines the importance of royal support, but is hardly consistent with his description of Anskar's reception when they arrived at Birka.¹⁰ The king had to have the purpose of their mission explained to him and only gave them permission to stay after he had consulted his friends and had "gained the approval and consent of all." Whether or not the missionaries were invited, the Swedes were probably willing to allow them to establish a church in order to encourage Christian merchants to visit Birka. Rimbert later explained that after a church had been built at Hedeby there was a great increase of trade there because "Christians could then go there without fear - this was not previously possible", and traders from both Bremen and Dorestad freely sought to visit that town.¹¹ A modern parallel is the attempt made by chieftains in some Pacific islands to tempt traders by building churches on high ground so that passing ships could see them, and be encouraged to land.¹²

Anskar is said to have converted many people including Herigar, described as the *prefectus* of Birka, who became the principal champion of the new religion and built a church on his own property. After a year and a half Anskar returned to the Frankish empire and was rewarded by being made bishop of the newly created see of Hamburg. This was soon raised to an archbishopric and Anskar was made responsible, jointly with Ebo, for the church throughout Scandinavia. A bishop was sent to Birka and the church there flourished for more than a decade. The success of the mission to Birka must have been some compensation for the failure to establish a base among the Danes.¹³

Anskar's situation was made less secure by developments within the Frankish Empire.¹⁴ In 833 the emperor was deposed by his sons with the active encouragement of Ebo. Within a year Louis regained power, and Ebo was deprived of his archbishopric. It was not until 846 that he regained some ecclesiastical authority as bishop of

¹⁰ VA 9, 11.

¹¹ VA 24

¹² Greg Dening, *Islands and Beaches, Discourse on a silent land; Marquesas 1774 - 1880* (Honolulu, 1980), pp. 187 - 8.

¹³ VA 11 - 14.

¹⁴ L. Halphen, *Charlemagne et l'empire Carolingienne* (Paris, 1947), pp. 277 - 300.

Hildesheim. Ebo's disgrace must have weakened the northern mission with which he was so closely identified, but Rimbert always refers to him as archbishop despite his loss of Rheims, and he continued as papal legate for the north, jointly with Anskar, until his death in 851.

The situation was further complicated when Ebo's protégé, the exiled Danish king Harald Klak, turned against his imperial godfather. The emperor's eldest son, Lothar, continued to oppose his father after the failure of the revolt of 833 and was actively helped by Harald, under whom the Danish mission had begun, who seems to have believed that he had more to gain by supporting Lothar than his father.¹⁵

Anskar suffered another setback when he lost the monastery of Torhout, near Bruges. This had been given by Emperor Louis to enhance the limited resources of Hamburg diocese, and it was used as a school for Danish and Slav boys who were bought by Anskar "to train in God's service".¹⁶ The loss of Torhout was a consequence of the division of the empire between Louis' sons in 843. Hamburg then lay in the East Frankish kingdom of Louis "the German" while Torhout was in the West Frankish kingdom of his brother Charles.

Worse was to follow. In 845 the Danish king Horik launched an attack on Saxony in the course of which Hamburg was sacked. Anskar's church was destroyed and he lost most of his possessions. At about the same time the missionaries were expelled from Birka.¹⁷ This may well have been a response to the Scandinavian attacks on churches in western Europe, the most dramatic hitherto being the raid on Paris in 845, the year of Hamburg's destruction. Christianity had been preached as a religion of success and the failure of the Christian God to protect these churches must have raised doubts about his effectiveness. The very wealth that was such a vivid demonstration of the power of the God of the Christians also attracted raiders who quickly demonstrated his weakness.

It was, however, the events of 845 that made a renewed and extended missionary effort possible. Many of the men who attacked Paris, including their leader Ragnar, were struck down by a mysterious illness, which was interpreted as a sign of the vengeance

¹⁵ AB 841.

¹⁶ VA 12, 15, 23.

¹⁷ AB 845; VA 16 - 7.

of the Christian's God.¹⁸ We are fortunate to have an account of what happened when Ragnar returned to the court of the Danish king Horik, based on what was reported by a German envoy called Kobbø who was present.¹⁹ Ragnar asserted that in Frankia the dead were more powerful than the living, especially St Germanus. Several of the raiders who violated that saint's church were afflicted in various ways and the whole company soon suffered from the sickness. Ragnar himself became ill in dramatic circumstances at the royal court, and is said to have declared that he was being punished by Germanus. He promised to become a Christian if only he were cured, but this availed him nothing and he soon died. Horik had his companions executed. He also opened peace talks with the German king and promised to return all Christian captives taken in the recent raid on Saxony and to make efforts to restore stolen treasures.

Another important development was that Anskar was given the relatively rich see of Bremen to compensate for the destruction of Hamburg and the loss of Torhout. The resources of Bremen enabled Anskar to make effective gifts and he seems to have won Horik's friendship quite quickly. The king would not agree to be baptised but he did express the wish to earn Christ's favour. To that end he allowed a church to be built at *Sliaswich* and a priest to live there. He also helped Anskar to revive the mission among the Swedes.²⁰ Horik was, however, soon challenged by kinsmen and in 854 was killed in battle, along with all members of the royal family apart from a young boy, also called Horik, who eventually succeeded to the kingship. Most of the new king's companions were not so well-disposed to the Christians, indeed one of them, Hovi, comes of *Sliaswich*, was an active opponent, but Hovi fell out of favour and in time Anskar was able to win the friendship of the new king. Horik allowed a church to be built at Ribe and in 864 sent presents to Pope Nicholas I.²¹ Adam of

¹⁸ AB 845.

¹⁹ *Translatio sancti Germani Parisienses, Analecta Bollandiana* 2 (1883), caps 30 - 1. There is a Danish translation of the relevant passage in Niels Skyum-Nielsen, *Vikingerne i Paris* (Copenhagen, 1967), pp. 38 - 41. See also F. Lot, 'Le monastère inconnu pillé par les Normands en 845', *Bibliothèque de l'Ecole des chartes*, 70 (1909), pp. 433 - 45.

²⁰ VA 24 - 5.

²¹ VA 31 - 2; DD 118.

Bremen later claimed " that he accepted the Christian faith and by edict ordered all his people to become Christians."²² That was an exaggeration for Horik was never baptised but it is clear that by the middle of the ninth century there were some, perhaps many, powerful Danes who were prepared to tolerate Christianity, and to accept that Christ was a powerful god.

The Norwegian king Harald Fairhair showed a comparable attitude when he sent his son Håkon to be brought up in the court of the English king Athelstan.²³ Harald was the first ruler known to have established an overlordship in Norway independent of the Danes. He appears to have hoped for English support, a policy developed later by both Olaf Tryggvason and Olaf Haraldsson. For Harald no less than for these later kings, this association had religious implications and it is hardly surprising that Håkon "Athelsteins fóstri" was later remembered as favouring Christianity, much as both Horiks had done.

There were several ways in which Christianity reached Scandinavia apart from Frankish missions and contacts between Norway and England. Diplomacy and trade gave some Scandinavians an experience of Christianity and so too did Viking campaigns and conquests. A number of Scandinavian raiders as well as envoys and merchants were baptised, or underwent the preliminary stage of prime-signing.²⁴ Christian observers had good reason to doubt the sincerity of some of these converts but even those who acted in good faith would have found it hard to continue in the new religion without the regular support of priests, and few of those who returned home can have maintained the new religious allegiance. Lapsed converts did, nevertheless, contribute to the growing awareness of Christianity in Scandinavia. Scandinavians who settled in the British Isles or Frankia were soon converted and they had the benefit of a well established church organisation, which quickly recovered from the disruption caused by the raids and conquests. Any contacts between these Scandinavian colonists and their homeland would naturally have reinforced the knowledge of Christianity that may have been acquired in other ways.

²² Adam I, 29.

²³ F. M. Stenton, *Anglo-Saxon England*, 3rd edn (Oxford, 1971), pp. 348-9.

²⁴ VA 24, 27.

There are few signs of Christian influence before the official acceptance of the new religion by Scandinavian rulers. There may be some Christian burials at Birka²⁵ and Christian influence possibly explains why burials furnished with grave goods are rare in southern Norway after the mid-tenth century. Exceptions, like some graves near Grimstad in Aust-Agder with furnishings that included a coin of Otto III, only serve to emphasise the general change that had taken place in that region long before that date.²⁶ Pagan beliefs certainly seem to have been affected by Christianity. It is even possible that the concepts of Valhalla and of Odin as All-father developed in the 10th century as a result of contact with Christian ideas.²⁷ The formula "Thor bless these runes", found in some inscriptions, almost certainly derived from similar Christian invocations and it may well be that special buildings for pagan cults were first erected as a response to the challenge of Christian churches.²⁸

Widukind's description of the Danes in the tenth century as Christians who nevertheless worshipped idols could probably have been applied with justice to many others in Scandinavia at that time. The triumph of Christianity required not only the tolerance of rulers but their acceptance of the exclusive claims of that religion, and a willingness to enforce them. The essential first step in the conversion of a people was the baptism of their ruler. It is therefore curious that we know astonishingly little about the baptism of the Scandinavian kings who were traditionally responsible for the conversion of their peoples. The baptism of Harald Klak is very well recorded, but there is no reliable information about the baptism of Olof Skötkonung or of Olaf Tryggvason; only late and dubious traditions. Adam of Bremen's account of the baptism of Harald Gormsson is demonstrably absurd.²⁹

²⁵ Anne-Sofie Gräslund, *Birka IV, The Burial Customs* (Stockholm, 1980), pp. 83 - 5.

²⁶ P. Rolfsen, 'Den siste hedning på Agder', *Viking* 44 (1981), pp. 112 - 28.

²⁷ H. Kuhn, 'Das nordgermanische Heidentum in den ersten christlichen Jahrhunderten', *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 79 (1942), pp. 133 - 66; Klaus von See, *Edda, Saga, Skaldendichtung: Aufsätze zur skandinavischen Literatur des Mittelalters* (Heidelberg, 1981), p. 525.

²⁸ Olaf Olsen, *Hørg, Hov og Kirke*, (København, 1966), pp. 125 - 6.

²⁹ Adam II.3.

He claimed that it was a direct result of an invasion of Jutland by Otto I, an invasion that never happened. After his supposed defeat by the German king, "Harald submitted to Otto and, on getting back his kingdom from the latter, promised to receive Christianity into Denmark. Not long after, Harald was himself baptized together with his wife, Gunnhild, and his little son, who our king (i.e. Otto) raised up from the sacred font and named Sven Otto." Adam was not the only writer to associate the baptism of a Danish king with subordination to the German ruler. His predecessors Widukind of Korvey and Thietmar of Merseburg did the same, although curiously they all named different kings.³⁰ There were good reasons for this insistence on German responsibility for the baptism of the Danish king. It would demonstrate German overlordship and give German rulers the right to intervene in order to ensure the preservation of the faith, an argument that was used with at least temporary success against the Slavs.

Otto probably welcomed and may even have actively encouraged the conversion of Harald Gormsson, but he was certainly not directly involved. According to Widukind, whose account was written within 10 years of the event, the decision was made following a dispute about the worship of the Gods that blew up during a feast attended by King Harald.³¹ The Danes affirmed " that Christ was certainly a God but that there were other more powerful Gods that could give more powerful signs and proofs than Christ." This was challenged by a clerk called Poppo, who asserted that there was only one true God, the Trinity and that idols were demons, not Gods. Harold, "who was said to be eager to listen but slow to speak", asked Poppo if he would be willing to prove his faith. Poppo agreed and next morning he carried a heavy piece of heated iron in his hand as far as the king wanted, and was unhurt. This convinced all of the truth of the Catholic faith. The king converted, determined to worship Christ as the only God, and ordered the people under his rule to abandon their idols. In legendary accounts of this conversion Poppo's ordeal figures prominently although the details vary. Many stories about conversion to

³⁰ *Widukindi Monachi Corbiensis Rerum Gestarum Saxoniarum libri tres*, 5th edn H.-E. Lohmann and P. Hirsch (MGH, Hanover, 1935), III, 65; *Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon*, ed. R. Holtzmann (MGH, Berlin, 1955) I. 17.

³¹ Widukind, *loc.cit.*

Christianity involve miraculous demonstrations of divine power but this appears to be the first time it was done by means of an ordeal, a process widely used in early medieval Europe to determine whether an accused person was guilty. It was an appeal to the supernatural, comparable with the casting of lots, and both allowed a large degree of freedom of interpretation. By the tenth century the ordeal was a Christian ritual to be supervised by a bishop. If there is any truth in Widukind's story, it indicates a willingness on Harald's part to use a Christian ritual to test the truth of Poppo's claim.

The many alterations that Harald made at Jelling show that he was well aware of the significance of his decision to convert. He built an exceptionally large church, measuring at least 30 x 14m and commissioned a remarkable monument displaying a huge image of Christ crucified on which he proclaimed his achievement in "making the Danes Christian". He also removed the remains of his father from the mound north of the church and reinterred them in a tomb under the church floor in the entrance to the choir. In this way he dramatically symbolised the transition from the old to the new faith. Gorm's tomb was carefully placed in one half of the choir entrance leaving the other half free.³² Harald may have intended that his own last resting place should be there, beside his father. If so, his plan was frustrated by his son Sven who buried him in a new mausoleum at Roskilde.³³

Widukind says nothing about Harald's baptism or confirmation, but he must have undergone both parts of this initiation into full membership of the church. According to the law of the church confirmation could only be performed by a bishop, and bishops were also needed for the consecration of churches and the ordination of priests. There must therefore have been one or more bishops in Denmark during Harald's reign, but neither their names nor their sees are known for certain. The archbishop of Hamburg-Bremen consecrated bishops for Schleswig, Ribe and Århus in or shortly before 948 but that was in order to provide the suffragan bishops he needed to maintain the archiepiscopal status of his see.³⁴ They could

³² Knud K. Krogh, 'The Royal Viking-Age Monuments at Jelling in the light of recent archaeological excavations: a preliminary report', *Acta Archaeologica* 53 (1982), pp. 183 - 216.

³³ *Encomium Emmae Reginae*, ed. A. Campbell (London, 1949), p. 18.

³⁴ DD 319.

serve that purpose without visiting Denmark, as Adam knew very well for he names two eleventh-century bishops of Skara who never left Germany.³⁵ There is no evidence that the bishops named in 948 established sees in Denmark and the fact that Adam did not know their successors reinforces doubts about the existence of regular Danish sees so early. Adam further admits that Århus ceased to be a see before the end of the century.³⁶

There were churches at Schleswig and Ribe in the ninth century and it is possible that these places, together with Århus, were bases for some missionary activity in the tenth century, but they did not become regular sees until the reign of Knut. The episcopal functions that the new Danish church required were performed by missionary bishops. Adam himself explained his uncertainty about the tenth-century Danish sees in a revealing passage;

"I think the reason is that, with Christianity in a rude state, none of the bishops was as yet assigned to a fixed see, but that as each of them pushed out into the farther regions in an effort to establish Christianity, he would strive to preach the word of God alike to his own and to others' people. This even now seems to be the practice beyond Denmark, throughout Norway and Sweden."³⁷

Adam listed several bishops who were consecrated for Denmark but he names only two who worked in Scandinavia as missionary bishops in the tenth century; Odinkar who "converted many to the faith by his preaching in Fyn, Sjælland, Skåne and Sweden", and Liafdag "who, they say, preached beyond the sea, that is, in Sweden and Norway, and was also celebrated for his miracles." It is significant that neither of these men were Germans; Odinkar was a Danish noble and Liafdag a Frisian.³⁸ Harald would hardly have welcomed the presence of German bishops in Denmark when he was fighting the Germans for control of South Jutland.

Several of the bishops who worked as missionaries in Scandinavia in the eleventh century came from England, a natural consequence of the Danish conquest of that kingdom. Sven Forkbeard did, however, recruit at least one English bishop for Denmark long

³⁵ Adam IV.23.

³⁶ Adam II.46.

³⁷ Adam II.26.

³⁸ Adam II.26, 36.

before he conquered England³⁹ and there is some evidence that at least one English bishop was consecrated for the Norwegians in the tenth century. A twelfth-century list of monks from the English monastery of Glastonbury who were consecrated as bishops in the reign of King Edgar, who died in 975, includes Sigefrid, bishop of Norway.⁴⁰ This perhaps explains why a missionary bishop called Sigefrid figures prominently in later legends about the conversion of Scandinavia.⁴¹

Several of the bishops who worked in Norway and Denmark also visited Sweden, but Adam reports very little of their activity because he strongly disapproved of it. He wrote his *History* to demonstrate and defend the authority of his own archbishop throughout the north, and he knew that there were too many bishops in Scandinavia who did not acknowledge that authority. Occasionally the archbishop was able to persuade, or force, one of them to submit. Thus Archbishop Unwan succeeded in intercepting Gerbrand, who had been consecrated by the Archbishop of Canterbury for the see of Roskilde, and persuaded him "by necessity to make satisfaction and promise the fidelity and subjection due to the see of Hamburg-Bremen".⁴² There were, however, many others who never made such a submission.

Adam's attitude is very clearly revealed by his extraordinary claim that Iceland was converted in the time of Archbishop Adalbert (1043 - 72), the crucial episode being the Adalbert's consecration of Isleifr in 1056.⁴³ Adalbert had less success in Norway. Harald Hardrada contemptuously rejected the archbishop's complaint that he had had bishops consecrated in Gaul and England declaring, according to Adam, that he knew of no authority in Norway other than himself.⁴⁴ The Swedish King Emund similarly demonstrated his

³⁹ Adam II.41.

⁴⁰ John Scott, *The Early History of Glastonbury: An edition, translation and study of William of Malmesbury's De Antiquitate Glastonis Ecclesie* (Woodbridge, 1981), p. 138; see also F. Birkeli, 'Hadde Håkon Adalsteinfostre likevel en biskop Sigfrid hos seg?', *Historisk Tidsskrift* (Oslo), 40, (1961), pp. 113 - 36.

⁴¹ Toni Schmid, *Den Helige Sigfrid* (Lund, 1931).

⁴² Adam II.55.

⁴³ Adam III.72, IV.36.

⁴⁴ Adam III.17.

independence of Hamburg-Bremen by accepting as his "archbishop" Osmund, who had been consecrated in Poland.⁴⁵

The archbishop of Hamburg-Bremen was in fact only able to assert his authority effectively in Denmark and Iceland. Adam admitted, in the passage quoted above, that in both Norway and Sweden there were, in his days, wandering missionary bishops without fixed sees, but he does suggest that Skara was firmly established as a suffragan see. He names four bishops of Skara but admits that two of them were absentees, while the first, Thorgaut, certainly did not remain at his post - he died in Bremen.⁴⁶ The only one who can be said with any confidence to have worked and died in Götaland was Adalward the elder.⁴⁷ The bishopric in Svealand was either under the control of an "illegal" bishop or abandoned in the face of pagan reactions.⁴⁸ Adam makes much of the pagan reactions in Svealand but the numerous Christian rune-stones suggest that in the greater part of Mälardalen and south-east Uppland the richer land-owners, who could afford such monuments, were predominantly Christian from the beginning of the eleventh century. We may therefore suspect that Adam's "heathen reactions" were rather rejections of the claims of Hamburg-Bremen.

By about 1060 regular dioceses had been established in Denmark and Iceland but tithe was not then paid anywhere in Scandinavia and there were therefore no parishes. There were many churches, originally timber structures like the first two churches at Jelling. The earliest church in Lund was built before 990 and by 1100 there were nine or ten churches there.⁴⁹ In Västergötland several stone churches were built before 1040⁵⁰ and as these certainly had timber predecessors it can safely be assumed that there were many small churches in that part of Sweden long before the end of the eleventh century. Most must have been built by rich landowners who also

⁴⁵ Adam III.15.

⁴⁶ Adam II.64.

⁴⁷ Adam IV.33 and scholion 136.

⁴⁸ Adam III.76, IV.30 and scholion 136.

⁴⁹ Anders Andrén, *Den urbana scenen: städer och samhälle i det medeltida Danmark* (Malmö and Bonn, 1985), pp. 36, 164, 207 - 10.

⁵⁰ Alf Bräthen, *The Tree-ring Chronology of Western Sweden* (Dendrokronologiska sällskapet, meddelanden 6; Stockholm, 1983), pp. 14 - 9.

appointed and maintained what priests there were, and gave hospitality to bishops when they visited. In the absence of tithe both bishops and priests demanded payment from other people for any services they performed, a practice condemned by Adam of Bremen.⁵¹

With such an embryonic organisation, church law could hardly begin to affect Scandinavia before the twelfth century. It is true that Sven Estridson was forced to abandon his wife on grounds of consanguinity but that did not prevent him having a large number of concubines whose children were regarded as legitimate by the Danes.⁵² The acceptance of the new religion required many compromises. This was made explicit in Iceland where the agreement to adopt the Christian Law was made on condition that traditional sacrifices could continue in private, that horse flesh could be eaten and that infants could still be exposed.⁵³

Recent studies have suggested that in most parts of rural Europe Christianisation was a very slow process.⁵⁴ Even in France it was far from complete in the sixteenth century. This should serve as a warning against an over-idealised view of the progress of Christianity in Scandinavia. Rulers and great landowners, who were among the first to welcome the new religion, were happy to endow churches, as much to their own glory as to God's, and they were prepared to enforce at least some of the laws urged by the church. By the middle of the twelfth century the diocesan organisation of Scandinavia was complete and there were many churches, but there was an unbridged gulf between the bishops, not all of whom were either well educated or conscientious, and many local priests. An illiterate priesthood could hardly be expected to change beliefs and religious practices very quickly. The one rapid change that does seem to have followed the acceptance of Christianity in most areas was the abandonment of cremation, which suggests that Christian ideas about life after death were welcomed by many people.

In the long term Christianity made many fundamental changes in Scandinavian society. It introduced the idea of an exclusive God,

⁵¹ Adam IV.31.

⁵² Adam III.12, 21 and scholion 72.

⁵³ *Íslendingabók*, cap. 7, ed. J. Benediktsson (Reykjavík, 1968), p. 17.

⁵⁴ *Christianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo* (*Settimane di studi del Centro italiano sull'alto medioevo*, XXVIII; Spoleto, 1982).

changed ideas about marriage and legitimacy, and created an elite hierarchy with international ramifications. The churches became centres for local communities, in which the new born entered society, and around which the dead were buried. The obligation to pay tithes reinforced whatever sense of communal responsibility existed, and attached it to the church. And, in the course of time, as bishops asserted their rights, the mechanisms of central control grew more effective, and could be exercised for secular as well as religious ends. The church eventually stopped, or at least greatly reduced, the custom of infant exposure, with a consequent increase in the size of the population. It also had a significant influence on ideas about landownership. The demands of the church for an endowment of land could only be satisfied by disinheriting heirs. The result was, naturally, many disputes, but this process did contribute, here as elsewhere in Europe, to the development of the concept of the private ownership of land.

It is often assumed that Christianity brought great benefits to Scandinavia. For rulers and rich landowners this was probably true, but the advantages for the majority are less obvious. An assessment of the religious impact of Christianity is hampered by our ignorance of earlier beliefs and practices. There does, however, seem little doubt that pre-Christian religion was eclectic, that diversity was accepted and room could be found for new Gods, even Christ. In contrast, Christians were intolerant. For them there was only one God and his victory meant that people were expected to understand the world, and their own place in it, in terms that were dictated by outside authority. There was little room for local variation in the new rituals. They were, in essence universal and performed in a universal, and alien, language - Latin. In Scandinavia, as elsewhere, some ancient features survived in a Christian guise in the form of processions, amulets or votive offerings, but much was certainly suppressed. We cannot hope to measure what was lost.

VAD SÄGER RUNINSKRIFTERNA OM ARV OCH ÄGANDE?

Birgit Sawyer

Så litet vet man om arvsordningen före landskapslagarnas tid att i svensk forskning tre sinsemellan motstridiga teorier uppstått när det gäller kvinnors rätt till arv. Den vanligaste uppfattningen är att kvinnorna ursprungligen helt skall ha saknat arvsrätt men att deras arvsrättsliga ställning gradvis förbättrats. Enligt Åke Holmbäck skulle denna "utveckling" i Sverige ha lett till lika arvsrätt redan under medeltiden, om inte Birger Jarl bromsat den genom införandet av principen "syster tager hälften mot broder". Holmbäcks teori är väl numera i huvudsak övergiven, men utvecklingstanken (från ingen via halv till hel arvsrätt) har stor livskraft; enligt nu rådande teori innebar systemens halva arvslott en "förbättring" av kvinnornas arvsrätt, ett steg på vägen till den lika arvsrätten, som i Sverige infördes först 1845.¹

Båda dessa teorier om den kvinnliga arvsrättsens historia utmärks alltså av det utvecklingsperspektiv, som så länge dominerat inom historieforskningen. Liksom 1800-talets statsideologi länge varit avgörande för bedömningen av äldre samhällsformer som ofullkomliga och i bästa fall steg på vägen mot den fulländade nationalstaten, har den lika arvsrätten betraktats som slutmålet i en lång och gradvis "utveckling" från "sämre" till allt "bättre" villkor för kvinnorna. Förutom att denna "utveckling" fått bevisa sig själv är det i sig olyckligt att man för bedömningen av kvinnors verkliga villkor gjort omfånget av den lagstadgade arvsrätten till mätinstrument; som sådant är det inte bara otillräckligt utan dessutom missvisande!

Den tredje teorien går stick i stäv mot de ovan presenterade: enligt denna skall kvinnornas arvsrätt i stället gradvis ha *försämrats*. Med hänvisning till runstenarnas och de isländska sagornas vittnesbörd hävdas att kvinnorna under medeltiden frångåtits en tidigare mer utsträckt arvsrätt.²

Hur olika dessa motstridiga teorier än verkar, har de en sak gemensamt, nämligen att de saknar verklig grund. Medan teorien om en utsträckt arvsrätt för kvinnor under vikingatiden endast vilar på impressionistiska tolkningar av run- och sagamaterial, utgår de

¹ Se B. Sawyer, "Kvinnor, lagar och samhälle", *Forskning och Framsteg*, 1983:8, s. 11-17.

² Se Per Nyström, "Hatt till och huva från", *Historieskrivningens dilemma*, utg. T. Forser, Stockholm 1974, s. 74-81.

övriga två från vad de skall bevisa, nämligen att kvinnor ursprungligen helt saknat arvsrätt. Hur det ursprungligen varit lär vi dock aldrig få veta, och det är tryggast att inte spekulera därom. Men kanske det ändå är möjligt att vidga vår kunskap något, åtminstone om förhållandena under den period, som närmast föregick landskapslagarnas tid.

Vad säger runinskrifterna om arv och ägande?

Letar vi efter direkt information om arvsförhållanden, ger oss de vikingatida runstenarna på några undantag när inte mycket; i det material, som här skall presenteras, talar bara 2-3% uttryckligen om arv och ägande.

Exempel:

(D 143)³ "Toke rejste disse stene og gjorde disse kumler efter sin 'måg' (stedefader) Abe (Ebbe), en velbyrdig thegn, og (efter) sin moder Tove. De ligger begge i denne høj. - Abe (Ebbe) 'undte' Toke sitt gods efter sig (indsatte ham som arving)."

(Vg 4)"Udd Skald reste denna sten efter Torsten, sin son och gjorde stenbro för (honom). Han ägde tre gårdar i hammarskifte och tre marker inestående hos Erik."⁴

Bland dessa undantag utgör den uppländska Hillersjöstenen ett verkligt paradexempel, som tillsammans med Snottsta-stenarna ger en detaljerad beskrivning av en mycket komplicerad arvsföljd, vilken ledde till att änkan Gerlög kom att sitta som arvtagerska till tre olika släkters jordinnehav.

Exempel:

(U 29)"Tyd! Germund fick till hustru Gerlög som ungmö. Sedan fick de en son, innan han drunknade. Och sonen dog sedan. Därpå fick hon Gudrik till man. Han . . . denna . . . Sedan fick de barn. Men en enda flicka levde kvar; hon hette Inga. Henne fick Ragnfast i Snottsta till hustru. Därpå dog han och sonen sedan. Och modern kom till arv efter sin son. Sedan fick hon Erik till man. Därpå dog hon. Då kom

³ Här har använts följande förkortningar: D = Danmark; Vg = Västergötland; Sö = Södermanland; G = Gotland; N = Norge.

⁴ Jfr även D 365; Sö 145; G 200 och N 247.

Gerlög till arv efter Inga, sin dotter. Torbjörn skald ristade runorna."⁵

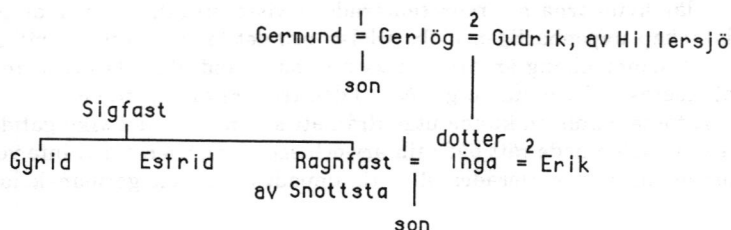
Om Hillersjöstenen är unik i sin utförlighet, innebär detta då att också Gerlögs fall var unikt för sin samtid? Hur vanliga var "bakarv" (d.v.s. arv som gick bakåt från en yngre till en äldre generation), och hur ofta trädde kvinnor till arv?

Runinskrifterna och den trängre arvskretsen

Som ovan framhållits talar inte många runinskrifter uttryckligen om arv och ägande, men mycket tyder på att det ändå är just detta som de flesta vikingatida runstensinskrifter handlar om. Att resa en runsten över en avliden släkting var ett bruk som via Danmark spreds över stora delar av Skandinavien under 900- och 1000-talen. Gemensamt för stenarnas inskrifter är att de samtliga är kortfattade och - till skillnad från äldre perioders inskrifter med magiska inslag - mycket sakliga. Med tanke på det svårarbetade materialet och det begränsade utrymme som stod till runristarens förfogande kan vi utgå ifrån att inget överflödigt bereddes plats på monumentet; med andra ord: *allting i inskriften är av stor vikt*.

Det typiska innehållet i en vikingatida runinskrift är - i nu nämnd ordning - upplysningar om vem stenresaren är, vem den avlidne är och hur resare och avliden är relaterade till varandra. I de allra flesta fallen rör det sig om nära släktrelationer, t.ex. en son reser sten efter sin far, en bror efter sin bror eller en hustru efter sin make. När flera personer gemensamt reser sten över avlidna släktingar, torde vi kunna förutsätta att de står uppräknade enligt en viss rangordning, av betydelse för sammanhanget. Genom att namnge de efterlevande

5

U 29. Se även U 329-332.

skiljer sig de vikingatida inskrifterna markant från de medeltida gravinskrifterna, vilka i regel endast upplyser oss om den döde ("här vilar NN..."). De efterlevandes framträdande placering (allra först i inskriften) visar att de vikingatida runstenarna är något mer än monument till minne av de avlidna; de är samtidigt monument över stenresarna själva.

Att "resa sten" var i sig en prestigehandling, som endast människor ur samhällets högre skikt kunde kosta på sig. Inskrifternas noggranna angivelser av de inblandades släktskapsförhållanden tyder på att runstenarna dock inte enbart var statussymbolen på modet bland tidens jordägararistokrati. När så stor vikt läggs vid fastställandet av släktskap i samband med anhörigas dödsfall, ligger det närmast till hands att se bevakande av arvsintressen som bakomliggande syfte. Att det också handlar om arv tycks bekräftas av de många fall, där stenresarna inte bara anger det egna släktskapet med de avlidna utan även ger upplysningar om övriga släktingar:

Exempel:

(N 225) "Tore Hordsson reiste denne sten efter Åsgerd, sin kone, datter av Gunnar (som var) bror till Helge på Klepp."⁶

Av allt att döma var Gunnar och Helge också döda; att de nämns tyder på stenresarens avsikt att fastslå att hustrun varit arvtagerska till Gunnar, som i sin tur ärvt sin bror Helge.

Det är genomgående den avlidnes allra närmaste släktingar som reser sten och nämns i inskriften, och över hela Skandinavien handlar det oftast om *män*. Då vi ju inte kan förutsätta att alla dessa män saknade kvinnliga släktingar, måste förklaringen i stället vara att kvinnornas släktskap varit utan betydelse i det aktuella sammanhanget. Att det är just arvs- och äganderättsprinciper, som varit avgörande för vilka personer som nämns i inskrifterna, indiceras av de fall där kvinnorna *är* representerade. I vissa situationer var deras släktskap uppenbarligen av betydelse, och det är svårt att se i vilket annat sammanhang än arv som kvinnorna ibland utesluts ur, ibland inkluderas i (ja, rentav utgör *hela*) den trängre familjekretsen.

Vi torde nämligen kunna utgå ifrån att kvinnorna i det vikingatida Skandinavien hade rätt både till arv och egendom, även om vi inte vet hur denna rätt reglerades eller tillämpades. I ingen germansk lag

⁶ Jfr även D 219 och 277; Vg 67, 115, 127 och 171; Sö 60 och 179.

utestängs kvinnor från denna rätt; däremot måste de i regel stå tillbaka vid fädernearv, så länge manliga arvingar fanns i livet.⁷ Denna "uppskjutna" arvsrätt för kvinnornas del skall dock ses i samband med bruket att vid giftermål utrusta kvinnorna med hemgift, en del av familjeegendomen, som kunde vara ansenlig och göra vissa kvinnor bättre tillgodosedda än sina (speciellt yngre) bröder.

När här talas om *arv*, avses arv av fädernejord, dvs den betydelse, som äldre tiders lagar lägger in i begreppet. Det var av omsorg om jorden arvsföljden så noga reglerades; rätten att ärva lösöre föranledde inte motsvarande försiktighetsåtgärder. Vidare betecknar arv rent formellt ett överförande av egendom från en död till en levande; gåvor som t.ex. hemgiften var alltså inte arv i egentlig mening, så länge givaren var i livet. En annan sak är att man kom att taga hänsyn till dylika - redan "utbetalda" - gåvor, när efter givarens död arvskifte blev aktuellt, varför hemgiften i *praktiken* kan ses som ett slags "förskottsarv". Någon obetingad rätt till denna gåva hade kvinnan dock inte; över giftermålet bestämde hennes förmyndare, som genom förhandlingar med friaren avgjorde dess art och storlek.

Mot bakgrund av de kontinentalgermanska lagarna kan det alltså antagas att kvinnor som gifte sig inte blivit lottlösa i Skandinavien heller, och att situationer måste ha uppkommit här också, när kvinnor kunde träda till fädernearv.

Runinskrifterna som "arvsdokument"

En systematisk genomgång av hela det skandinaviska runstensmaterialet i syfte att lära känna äldre arvsföljdspraxis har mig veterligen aldrig företagits.⁸ I mitt projekt "Arvs- och egendomsförhållanden i Skandinavien omkr. 1000 - omkr. 1350" ingår en under-

⁷ Se A.C. Murray, *German Kinship Structure. Studies in Law and Society in Antiquity and the Early Middle Ages*, Toronto 1983, s. 58 f.

⁸ Sedan detta föredrag hölls, har jag fått kännedom om artikeln "Vad säger runstenarna?", (*Meddelanden från Arkivet för Folkets Historia* 5,4, Stockholm 1977, s. 8-21). Författaren, Knut Carlqvist, prövar här en hypotes om runinskrifterna som arvsdokument, men han undersöker inte Norge och Danmark.

sökning av alla tolkade inskrifter på stenar och hällar fr.o.m. vikingatiden t.o.m. ca 1100, den "klassiska" runstensperioden.⁹

Till de ofta diskuterade problemen inom runforskningen hör frågan om den tidsmässiga koncentrationen till just 900- och 1000-talen. Till synes blomstrar modet upp lika plötsligt som det dör ut. I en kommande artikel ämnar jag utförligare diskutera bakgrunden men vill redan här åtminstone antyda möjliga förklaringar.

Självva bruket att på något viss hugfästa minnet av de avlidna var inget nytt i Skandinavien; sannolikt inte heller bruket att förse minnesmärket med inskrifter. Våra källor talar om resta stavar,¹⁰ och vi kan inte utesluta möjligheten att även bautastenarna ursprungligen försetts med målade inskrifter. Dessa tidiga inskrifter var dock förgängliga, varför vi aldrig kan få veta vad de handlade om eller hur vanligt eller utbrett detta skick var.

Med inskrifter, inhuggna i sten kunde minnesmärkena vida bättre stå emot tidens tand, och det är säkert ingen slump att detta bruk slog igenom under en period, då våra förfäder på sina vikingafärder kom i kontakt med kontinentaleuropeiska seder och bruk, vilka kan ha inspirerat till detta "mode". Att bruket upphörde måste ha med kyrkans ökade inflytande att göra; allteftersom kyrkan tog över ansvaret för döds kulten, minskade behovet av enskilda initiativ, och om en övergångsperiod minner alla de runstenar som beretts plats i våra äldsta kyrkor, där de ofta ingår som integrerade byggnadsdelar. Denna förklaring tycks dock inte tillräcklig, eftersom en sammanställning av hela det skandinaviska materialet avslöjar stora regionala skillnader: medan så mycket som ca 89% av inskrifterna är svenska (ca 2000 st.), är enbart 9% danska (ca 200 st.) och så litet som 2% norska (ca 50 st.). I Norge tycks alltså bruket att resa runsten över en avliden släkting aldrig riktigt ha slagit igenom; i Danmark och Västsverige florerade modet framför allt under 900-talet, medan Öst-sveriges glansperiod inföll under 1000-talet. Av de svenska återfinns de allra flesta (ca 70% av samtliga) i Svealand, speciellt i Mälar-

⁹ Utgångspunkten för projektet är de medeltida landskapslagarna, vilkas innehåll skall ställas dels mot samtida praxis, såsom den fann uttryck i våra äldsta diplom, dels mot äldre praxis, om vilken runinskrifterna kan vittna. Projektet syftar också till en kartläggning av samtida attityder till och reaktioner på arvs lagarna, varför historisk litteratur som sagor och krönikor ingår som en fjärde källgrupp.

¹⁰ Jfr K. Carlqvist, *op.cit.* s. 8 f.

landskapen (Uppland och Södermanland), och av de danska finns de flesta i norra Jylland och Skåne.

Många försök har gjorts att förklara denna spridningsbild, och när jag nu dristar mig till ytterligare ett, är det för att undersöka hur spridningsbilden går att förlika med hypotesen om majoriteten av runstenarna som deklarationer av arvsanspråk. Hur skall man förklara varför behovet att dokumentera arvsförhållanden var så koncentrerat till vissa områden under vissa perioder och inte till andra?

Ett möjligt svar är att det just var under 900- resp. 1000-talen som *odalen* på allvar hotades av den växande kungamakten. Behovet att hävda äganderätten till jord blev akut, speciellt i områden, där kungamaktens inflytande just började göra sig gällande. Under 900-talet upplevde Danmark en verkligt stark kungamakt under Harald och Sven; att södra Jylland och Fyn är relativt runstensfattiga kan tyda på att dessa områden redan låg under kungens effektiva kontroll, medan däremot norra Jylland, Själland och Skåne var områden om vilka en dragkamp mellan lokala jorddrottar och kung höll på att föras. Runstensresandet skulle då avspegla denna dragkamp på så vis, att somliga stenar rests av nykomligar, kungens insatta män, andra av infödda makthavare och jordägare, som försökte försvara sin gamla rätt.

Hypotesen om hotad odal skulle för Sveriges del innebära att det var i Svealand (och då speciellt Uppland och Södermanland) som behovet att försvara jordinnehav varit störst. Med tanke på de äldsta svenska kungarnas klara anknytning till götalandskapen ligger det nära till hands att tolka runstensresandet i Svealand som ett uttryck för den dragkamp om fädernejorden, som följde på kungamaktens växande inflytande, med andra ord en parallell till händelseutvecklingen i Danmark.

När det gäller Norge leder hypotesen till intressanta frågor: om runstensresandet avspeglar en dragkamp om odalen, tyder ju faktiskt spridningsbilden på att något motsvarande hot inte funnits i det vikingatida Norge. Denna slutsats går stick i stäv mot traditionen att redan Harald Hårfager under 800-talet tagit odalen från de norska bönderna. Frågan är dock om inte denna tradition uppfunnits av senare generationer i syfte att förklara rådande förhållanden.

Resultat av preliminärundersökningen

Min preliminärundersökning av vikingatida runinskrifter omfattar Danmark, Norge, Västergötland, Södermanland och större delen (2/3) av Gotland.¹¹ Till grund ligger de tryckta utgåvorna, och inga senare fynd har medtagits. I materialet ingår enbart "fullständiga" inskrifter, varvid kriteriet varit fullständighet när det gäller relationen mellan stenresare och avliden. Bortfallet har härvid blivit störst på Gotland och i Norge, minst i Södermanland. Av de bortfallna inskrifterna handlar de allra flesta om släktrelationer utom i Norge, där de flesta är anonyma.¹²

Av utgångsmaterialet återstår 572 inskrifter (84%), vilka gjorts till föremål för frekvensundersökning av olika relationskategorier. Andelen släktrelationer är genomgående hög; i Danmark drar dock de många "fælle-stenarna" ned andelen till 86%. De olika inskriftstyperna har kategoriserats på följande sätt:

Huvudkategorier:¹³

- a Män reser sten efter män
- b Kvinnor reser sten efter män
- c Kvinnor och män reser tillsammans sten efter män
- d Män reser sten efter kvinnor
- e Kvinnor reser sten efter kvinnor

Inte överraskande dominerar kategori a (män efter män) överallt; störst är dominansen i Norge, minst på Gotland (där siffrorna dock genomgående är så låga att all procenträkning här gör väldiga utslag!). Men kvinnorepresentationen är ändå inte obetydlig, proportionellt högst i Södermanland (30%) och på Gotland, lägst i Norge (16%). Av kategorier med kvinnlig representation är totalt sett fallen

¹¹ Hänsyn har även tagits till en ännu ej avslutad genomgång av Uppland.

¹² Runinskrifter:	D	Vg	Sö	G	N	S:a
tolkade	201	116	284	25	55	681
fullständ.	163	94	262	16	37	572
släktrelat.	86%	97%	99,5%	100%	94,5%	95%

¹³ Kat.	D	Vg	Sö %	G	N	Totalt
a	76	74,5	69,5	44	84	72,5
b	11	14	14	6	8	12,5
c	3	5	11,5	25	-	7,5
d	9	6,5	3,5	25	5	6,5
e	0,5	-	1	-	3	1

med kvinnliga stenresare i särklass störst (21%), medan det endast i 6,5% av fallen handlar om stenar resta av män efter kvinnor. Av de kvinnliga stenresarna har totalt sett de flesta agerat utan manlig inblandning (12,5%), men om vi ser på enbart Södermanland, är det nästan lika vanligt att kvinnor och män agerat tillsammans. Endast undantagsvis har kvinnor rest sten efter andra kvinnor.¹⁴

Samtliga huvudkategorier har indelats i följande underkategorier, bestående av specificerade relationer:

Underkategorier¹⁵

- 1 barn efter föräldrar
- 2 syskon efter syskon
- 3 föräldrar efter barn
- 4 frände efter frände
- 5a make efter make
- b fälle efter fälle ("bolagsman")
- 6 komplicerade fall (!)

När män reser sten efter män, är det oftast som söner efter sina fäder, därefter (i tur och ordning) som 'bröder efter bröder', 'fäder efter söner', 'fränder efter fränder' och 'falle efter fälle'.

Skillnaderna är dock stora mellan de olika regionerna. I **Danmark** är fallen 'bror efter bror' lika vanliga som 'son efter far' (30-35%), och 'falle efter fälle' vanligare än resterande (16%). I **Västergötland** är faktiskt fallen 'far efter son' lika vanliga som 'son efter far' (33%), medan 'bror efter bror' kommer på andra plats (19,5%). Även i **Norge** är andelen 'far efter son' hög (35%), närmast följd av 'bror efter bror' (30,5%). I det **gotländska** materialet finns 4 'son efter far-inskrifter', och i **Södermanland** leder denna relation överlägset (57%) över de nästföljande 'bror efter bror' och 'far efter son' (24 resp. 15%).

Kanske var det framför allt anmärkningsvärda förhållanden som föranledde en runinskrift, t.ex. de många fallen av bakarv ('far efter son') som finns i Västergötland och Norge?

'Falle efter fälle-inskrifterna' är vanliga i Danmark men saknas på Gotland och i Södermanland, i Norge finns en enda och i Västergötland tre. Dessa inskrifter kan ha tjänat syftet att deklarera ett

¹⁴ D 55 (dotter efter mor); Sö 15, 128 och 178 (döttrar efter mödrar), 73 (frände efter frände); N 68 (mor efter dotter).

¹⁵ Dessa underkategorier har i sin tur indelats i olika "fall", så att t.ex. 'mor efter son och bror efter bror' kategoriserats som c.3.2.

delägarskap mellan resaren och den avlidne, till vilket arvingarna måste taga hänsyn vid arvskiftet. Samma motiv kan ligga bakom de inskrifter som gjorts av 'hustru efter make'. Dessa inskrifter, vilka utgör majoriteten av kvinnornas andel, bör rimligen inte kunna tolkas som arvsanspråk, men de kan däremot vara tecken på den äktenskapliga egendomsgemenskap, som antages ha blivit införd i Skandinavien under vikingatiden (på danska kallat "familieformue-fællig", hädanefter refererad till som "fællig").¹⁶

Hustru efter make

Den exakta siffran för kategorien 'hustru efter make' är omöjlig att beräkna, liksom för 'moder efter son', eftersom kategorien 'frände efter frände' kan innehålla bådaddera; i många fall framgår nämligen inte vilken relation den kvinnliga stenresaren haft med den avlidne. En minimisiffran för inskrifter gjorda av 'hustru efter make' är i varje fall 41, varav 26 gjorts av änkan själv. I tre fall deltagar den avlidnes döttrar, i ett fall hans syster, i tio fall hans söner, bröder eller övriga fränder, och i ett fall (Sö 288) både söner och döttrar.

I de fall änkan står som ensam stenresare behöver inte något fællig ha förelegat; vi kan i dessa fall inte utesluta att hon gjort anspråk på farsarv för minderåriga barn. Däremot torde fællig ha varit för handen i övriga fall, där änkan agerar ihop med andra släktingar och alltså gör anspråk på sin del av boet gentemot mannens arvingar.

I vissa fall kan vi ha med omgiften att göra, varför behov uppstått att noga särskilja de olika relationerna till den avlidne.¹⁷ Ibland framgår klart av formuleringen att omgifte förekommit.

Exempel:

(Sö 101) "Si(g)frid gjorde denna bro, *moder till Alrik*, dotter till Orm, för Holmgers själ, *faderns till Sigröd*, sin make."¹⁸

Anmärkningsvärt är att hustru-inskrifter är så sällsynta i det norska och det gotländska materialet (3 resp. 1 st.); här förekommer heller aldrig att hustrun tillsammans med andra släktingar reser sten över sin make.

En speciell grupp utgör de inskrifter, som är gjorda av kvinnor över en namngiven mans son.

¹⁶ Stig Iuul, *Fællig og hovedlod*, København 1940, s. 134-154.

¹⁷ t.ex. Sö 14, Vg 59

¹⁸ Se även D 209, 291; Sö 302 och 306.

Exempel:

(Sö 250) "Gynna reste denna sten efter Saxe, Halvdans son."¹⁹

Var Gynna och Saxe gifta? Eller var Gynna och Halvdan gifta? Om Saxe är maken, försöker då Gynna bärga arvet efter honom och hans far Halvdan åt någon minderårig son? Eller om Halvdan är maken, gör då Gynna som mor till Saxe själv anspråk på arvet? I det senare fallet skulle vi ha en parallell till följande fall från Västergötland: (Vg 9) "Gunnur reste denna sten efter Olov nacke, Torkels fader."

Om Gunnur har det förmodats att hon varit Olov nackes "frilla", som nu ville bärga arvet åt deras gemensamme son Torkel. Möjligheten kan inte uteslutas, och det är tänkbart att flera sådana fall finns i materialet.

I ett fall förklaras relationen dock närmare:

(D 97) "Thyre, Vigots kone, lod denne sten rejse efter Thorbjørn, Sibbes søn, hennes 'søstling' (faster son?), som hun holdt mere af end (om det havde været) hendes egen søn (eller end en kær søn)."

Mödrar

Den näst största kategorien kvinnliga stenresare utgörs av mödrarna, men på Gotland och i Norge lyser de nästan helt med sin frånvaro. I Norge finns en inskrift gjord av en mor efter sin dotter (N 68), och i det gotländska materialet finns en och samma moder med i tre inskrifter, gjorda av föräldrarna tillsammans efter tre söner (G 134-136). Dessutom finns på Gotland ett exempel på en hustru/mor, som reser sten efter sin make och ende son (G 138).

I Danmark reser föräldrar aldrig sten tillsammans efter avlidna söner, i Västergötland förekommer det en enda gång (Vg 169), medan Södermanland uppvisar 11 inskrifter, varav en gjord efter både son och dotter.²⁰ Vanligare är i dessa områden att modern själv reser sten: i Danmark finns 5 inskrifter, i Västergötland 2 och i Södermanland 6; i Södermanland förekommer också att modern reser sten tillsammans med den avlidnes syster.²¹

Detta resultat tyder på att moderns arvsrätt varit mycket begränsad i Skandinavien. I de fall föräldrarna tillsammans rest sten, kan

¹⁹ Jfr även D 120, 365.

²⁰ Sö 2, 3, 9, 11, 13, 37, 50, 141, 149, 236 och 331 (efter son och dotter).

²¹ Sö 172, 206 och 208.

naturligtvis modern ha hävdad sina arvsanspråk, men troligare är att även dessa inskrifter tyder på ett fälligförhållande mellan familjemedlemmarna. I de fall modern ensam reser sten efter sin son (i allt 13) kan vi sannolikt förutsätta bakarv, men då fallen är så få, kan vi nog räkna med att det hörde till ovanligheterna att fädernearv på detta vis gick över på mödernet. De många inskrifterna gjorda av 'bror efter bror' tycks vidare styrka antagandet att mödrar måste vänta, tills siste sonen dött.

Döttrar och systrar

När kunde då döttrar och systrar ärva sina fäder resp. bröder? Utanför Södermanland är de ytterst sällsynta i materialet: i Danmark finns en enda dotter, som reser sten (D 55), i Norge en enda dotter, som får en sten rest efter sig av sin mor (N 68), och på Gotland omnämns dels dottern Hailvi, dels en icke namngiven dotter i arvssammanhang.²² En annan gotländsk inskrift talar om två systrar (G 135), men för övrigt lyser systrarna med sin frånvaro utom i Södermanland.

Spridda referenser runt om i Skandinavien vittnar dock *indirekt* om döttrar som arvtagare: i Norge presenterar Tore sin avlidna hustru Åsgerd som 'dotter till Gunnar', och Ketil sin Jorunn som 'dotter till Utyrme' (N 225 och 251); på Gotland anger Sibba att hustrun varit 'dotter till Rodgair i Anga (G 111); i Västergötland omtalar Frösten vem den döda hustrun varit dotter till (Vg 67, namnet otolkat), och likadant gör Kåte (Vg 177). I Danmark omtalar kvinnor som Tove och Sasgerd själva vilka deras fäder var (D 55 och 81). I samtliga dessa fall är det troligt att döttrarna haft anspråk på åtminstone en del av fädernearvet, och mycket talar för att sådana situationer endast uppstod, när manliga bröstarvingar saknades.

I Södermanland, där vi möter det överväldigande flertalet döttrar och systrar, uppträder dessa ensamma i de flesta fallen, varför den sannolika slutsatsen blir att de normalt inte trädde till arv, förrän deras bröder dött. I vissa fall verkar systrarna ha delat arvet med sina mödrar.²³ I endast 8 fall uppträder söner och döttrar tillsammans, vilket kan tyda på att fällig förelegat. Om så ej varit fallet, har vi här exempel på döttrars rätt att ärva tillsammans med sina bröder, men

²² G 136 och 112.

²³ Sö 172, 206 och 208.

eftersom exemplen är så få, torde vi kunna sluta oss till att detta i så fall var något ovanligt t.o.m. i Södermanland.

I fælliget, som vi lär känna det i de senare landskapslagarna, ingick aldrig arvejord. De södermanländska fall, där stenar rests av 'hustru efter make och dotter efter far' kan alltså avspegla situationer, där hustrun fått nöja sig med sin del i boet, medan dottern fått hela fädernearvet odelat. Det fanns dock situationer, där dottern tydligen hade konkurrens från andra, mer avlägsna manliga släktingar:

I Sjonhems socken (Halla ting) på Gotland lät föräldraparet Rodvisl och Rodälv resa stenar efter sina tre söner, Rodfos, Ai... och Hailfos.²⁴ På en sten omtalas även två systrar, men troligen ärvde dessa inte sina bröder. I samma inskrift uppges nämligen att Rodald, Rodgut, Rodar och Torstain var farbröder, och anledningen härtill bör vara deras anspråk på arv efter brorsönerna. Den tredje brodern, Hailfos, hade dottern Hailvi, och eftersom detta särskilt framhålles, kan man förmoda att hon var faderns arvinge. Möjligen måste hon dock dela arvet med faderns far och farbröder. Med denna tolkning har arvsföljden i Sjonhem stora likheter med den senare Gutalagen.

Bevakande av arvsintressen

Många intressanta exempel finns på mer avlägsna släktingars bevakande av arvsintressen. Vi har redan mött Sibba från Gotland, som reste sten efter sin hustru Rodiaud under särskilt framhållande av hennes far, Rodgair i Anga. I inskriften framhåller Sibba också, att hustrun dött ung från minderåriga barn. Denna upplysning är viktig, för den innebär att Rodiaud haft bröstarvingar, till vilka hennes farsarv skulle gå. I barnlösa äktenskap torde även under vikingatiden arv ha gått tillbaka till den avlidna makens familj, så när Sibba framhåller de minderåriga, är det sannolikt för att bärga morsarvet. Vi vet inte hur många barn paret hade, men när en dotter avlidit, lät Sibba resa sten efter henne under tydligt angivande att hon var dotter till honom och Rodiaud.²⁵ Dessa båda inskrifter illustrerar alltså ett fall, där fädernearv (från Rodgairs släkt) via modernearv (genom

²⁴ G 134-36

²⁵ G 111-112

Rodiaud) gått i bakarv (via Rodiauds dotter) till fadern Sibba och därmed till en annan släkt.²⁶

I Västergötland reser Gulla sten efter sin hustrus bröder, Äsbjörn och Jule (Vg 184). Möjligen är Äsbjörn identisk med den man (i samma härad, Kölabý socken, Vg 178), som får en sten rest efter sig av hustrun Åsa och "fränden" (svärfadern eller svågern, eller vad?) Agmund. I så fall bevittnar vi en dragkamp om arvet efter Jule och Äsbjörn och deras far Kolben, uttryckligen nämnd i den senare inskriften. Situationen kan alltså vara den att Gulle hävdar hustruns anspråk som Kolbens dotter och därmed syster till de avlidna bröderna, medan Agmund hävdar sin kvinnliga släkting Åsas anspråk som hustru till Äsbjörn (i fall av fällig) eller som mor till parets gemensamma barn.

I Södermanland (Salems socken, Svartlösa härad) reser Östen sten efter sin syster Torgärd (den enda gång som en bror reser sten efter en syster!) tillsammans med Hallbjörn, Torgärds son (Sö 302). Morbrodern står alltså nämnd först, varför man får förmoda att Hallbjörn var minderårig, men i egenskap av Torgärds arvinge ändå står nämnd. Eftersom inga andra släktingar nämns, tycks inskriften betyda, att *Östen var närmast till arv, om något skulle hända Hallbjörn.*

Ett omgifte med arvsrättsliga följder bevittnar vi i Sö 280 (Strängnäs), vari omtalas att mor och son, Underlög och -björn rest sten efter far och son, Ulvrik och - - -, samt efter Underlögs son (namnet oläsligt). När mor och efterlevande son så noga anger vem som är son till vem, bör arvsintressen ha varit avgörande; på arvet efter fadern kan -björn göra anspråk men inte på arvet efter halvbrodern; på det borde i stället endast modern Underlög haft anspråk. Men när det så tydligt anges att stenresarna var moder och son (i det andra giftet),

26

Rodgair i Anga

|
dotter

Rodiaud = Sibba

|
dotter

kan man misstänka att -björn för framtiden velat slå fast sin arvsrätt till Underlögs kvarlåtenskap.

Slutfunderingar

Jag hoppas här ha kunnat visa, att de flesta vikingatida runinskrifterna bär på mycket värdefull information om arvsförhållanden i det samtida Skandinavien. Mycket arbete återstår att göra, och problem med klassificering och datering återstår att tackla. Vad som ibland ytterligare försvårar arbetet är den stora osäkerhet som råder beträffande vissa personnamn; huruvida de betecknar manliga eller kvinnliga personer!

Men redan denna preliminära undersökning visar att en rad nya frågor kan ställas till vårt rika inskriftsmaterial. Det har framgått att Skandinavien under vikingatiden ingalunda utgjorde den enhet, som ibland antages, åtminstone inte familjerättsligt. Norge och Gotland framstår som speciellt restriktiva, när det gäller kvinnors arv och ägande, medan Danmark och Västergötland företer ungefär samma bild vad gäller hustrurs anspråk, och Södermanland är helt enastående genom sina många exempel på kvinnors anspråk - mödrars, döttrars och systrars - vare sig det gäller fäilig- eller arvsrättigheter.

En annan skiljelinje går emellertid mellan å ena sidan Danmark, Västergötland och Norge, där enskilda dominerar bland stenresarna, och å andra sidan Gotland och Södermanland, där familjegrupper dominerar. Det gotländska materialet är litet, och gruppdominansen här kan kanske förklaras med någon form av manlig arvsgemenskap. I Södermanland däremot uppträder ofta kvinnorna tillsammans med män, och förklaringen här kan vara fäligets fullständiga genombrott; här finns flera exempel på mycket omfattande familjegrupper som stenresare.

Exempel:

(Sö 205) "Ingjald och Visäte och Stenulv, de reste stenen efter Karl, sin fader, och Gillög efter sin make och Inga efter sin son och Årnger efter sin broder. Åsbjörn och Tidkume högg runorna. (Orökja målade)²⁷

Skillnaderna kan dock vara stora också inom en och samma region, men ett kartläggande härav får anstå tills undersökningen fortskridit längre. Redan nu kan emellertid konstateras, att man i det vikingatida Skandinavien tycks ha tillämpat olika arvs- och ägande-

²⁷ Se även Sö 11 och 338.

rättsprinciper. Mycket av det resonemang som förts ovan bygger på antagandet att principerna inte alltför mycket skiljt sig från dem som är kända dels från senare skandinaviska lagar dels från äldre och samtida rättsuppfattning i övriga Europa.

Den slutsats, som kan dragas, är att man i Skandinavien varit ytterst restriktiv i fråga om kvinnors arv och ägande. Talet om de vikingatida kvinnors likställighet med männen tycks sakna grund, åtminstone i de samhällsskikt, det här är tal om. Däremot finns tydliga tecken på att något nytt håller på att hända, nämligen införandet av ett system med egendomsgemenskap mellan makar, vilken även kunde omfatta makarnas gemensamma barn, eventuellt också andra medlemmar av hushållet. Vad vi vet om denna ägo-gemenskap från de medeltida landskapslagarna, omfattade den aldrig medlemmarnas arvejord, endast jord förvärvad efter äktenskapets ingående samt allt lösöre, vilket dock under vikingatiden säkert kunde uppgå till ansevärda värden.

I Norge liksom på Gotland tycks fællig-idén ha haft svårt att slå igenom, men i Danmark, Västergötland och Södermanland hade den betydligt bättre grogrund. Att vi möter så få familjegrupper bland danska och västgötska runstensresare jämfört med de södermanländska kan bero på tidsfaktorn; i Danmark och Västergötland upphörde bruket att resa sten flera generationer tidigare än i östra Sverige, varför vi i de förstnämnda regionerna endast hinner bevitna själva införandet men ej det vidare genomförandet.

Idén om makarnas gemensamma ägande av boet är sannolikt delvis kyrkligt influerad; kyrkans betonande av båda makarnas samtycke till äktenskap och av individens värde kan ha berett vägen. Det är vidare tänkbart att just under vikingatiden hustrur många gånger kunde föra med sig rikedomar i boet, vilka hon ej skulle behöva gå förlustig vid boskifte, och att makarnas barn, om de bidrog till att öka familjeförmögenheten, också borde ha sin andel därav. Sannolikt är det idén om det gemensamt ägda boet, som också så småningom kommit att bereda vägen för kvinnans arvsrätt, d.v.s. kvinnans rätt att ärva tillsammans med sina bröder (om än ej lika mycket).

Att även döttrarna till att börja med bereddes medlemskap inom fælliget kan - förutom kyrkans intresse av själägåvor - ha även en demografisk förklaring; med ökat kristet inflytande upphörde successivt bruket att sätta ut barn, vilket måste ha lett till att fler flickor

överlevde och nådde vuxen ålder. Försörjningssituationen blev annorlunda, och fælliget kan ha varit ett sätt att möta denna nya situation.

Men allt tal om fællig och kvinnors eventuella rätt att ärva tillsammans med sina bröder skall inte fördunkla det faktum att den överväldigande majoriteten av runinskrifter talar om en rent manlig arvsföljd. Avspeglar dessa inskrifter äldre förhållanden? Här om vet vi som sagt intet, men det kan i alla fall antagas, att arvsföljden blir en nyckelfråga i tider av politiska och ekonomiska omvälvningar. Just under vikingatiden tycks de skandinaviska länderna ha genomgått sådana omvälvningar, och i sina försök att försvara rätten till fädernejorden måste jordägarna välja de metoder, som bäst tycktes kunna förhindra ägosplittring. Att i en sådan situation låta kvinnor, som vid giftermål kom att tillhöra en annan familj, ärva fädernejord, kan inte ha ansetts ligga i den egna familjens intresse. Och trots de mot kvinnorna restriktiva arvsprinciperna kom ändå många kvinnor över hela Skandinavien - med undantag av Gotland - att sitta som rika arvtagerskor. När utvecklingen gick mot större andel vuxna kvinnor bland befolkningen, bör benägenheten att låta kvinnor ärva ha minskat i motsvarande grad!

Just under 900- och 1000-talen växer efterhand kyrkans inflytande i Skandinavien, hand i hand med kungamaktens. De olika arvsföljdsprinciper vi bevittnar i inskrifterna illustrerar jordägarnas försök att möta en ny verklighet. Anpassningsprocessen tog mycket lång tid; även om bruket att dokumentera arvsanspråk på stenar upphörde, hade kyrkan att föra en långdragen kamp - om legitimitet, kvinnors dispositionsrätt och individens testationsrätt - innan nyordningen accepterades, och vi kan följa kampen i våra landskapslagar samt vidare i de medeltida diplomerna.

Kungamaktens kuvande av lokala jorddrottningar var också en segsliten process, som tog århundraden i anspråk, vad medeltida propagandaskrivare som Saxo och Snorre än säger. Det motstånd mot centralmakten, representerad av kung och kyrka i förening, som tog sig så starka uttryck under 1200-talet, hade alltså sina rötter i vikingatiden.

I spelet mellan jordägarna och centralmakten blev frågan om kvinnors arvsrätt en av de viktigaste brickorna. När principen om systemens halva arvslott slutligen kom att genomföras i hela Skandinavien (i de danska landskapslagarna, i Magnus Lagaböters Lands-

lag 1274 och Magnus Erikssons allmänna landslag ca 1350), innebar detta inte någon förbättring för kvinnorna generellt sett; för kvinnor som gifte sig sattes ju nu en övre gräns för hemgiftens storlek. Däremot förbättrades situationen för *ogifta* kvinnor, vilka genom lag garanterades en del av arvet. Detta var den stora nyheten. Reformen bär kompromissens kännetecken: mot kyrkans intresse av kvinnor som donatorer ställde jordägarna kravet att kontrollera kvinnornas generositet, så att den inte blev till men för familjen. I grannlandet Saxen hade under 900- och 1000-talen de frikostiga donationerna till nunneklostren lett till att adeln faktiskt förlorat kontrollen över jorden, och det är naturligt om man i Skandinavien motsatte sig en liknande utveckling.

Vilka arvsprinciper som var "bättre" eller "sämre" för kvinnorna själva kan vi inte uttala oss om, men så mycket står klart att kvinnan som änka under alla förhållanden haft en stark ställning. Änkan Gerlög kanske inte var någon typisk representant för den vikingatida kvinnan, men hon hade ändå många medsystrar, och under medeltiden blev - på grund av kvinnornas högre livslängd - änkan definitivt en ekonomisk maktfaktor av stor betydelse.²⁸

²⁸ Se B. Sawyer, "Sköldmön och madonnan - kyskhets som ett hot mot samhällsordningen", *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, 1986:2, s. 3-14, samt samma förf. "Familjen, arvet och kyrkan", under utgivning i *Fortid og Nutid*, 1986.

Femte tværfaglige vikingesymposium

Aarhus Universitet
Moesgård 2. maj 1986

med bidrag af

Stig Jensen
Peter Sawyer
Birgit Sawyer